

Eulenspiegel magyar nyomai.

írta: Dr. György Lajos.

— Felolvasás az Erdély Múzeum-Egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1931. december hó 10-én tartott szakülésén. —

A magyar tárgytörténeti kutatás még nem vetett számot azzal a kérdéssel, hogy a világirodalom leghíresebb tréfagyűjteménye — a XV. században összeírásra került, de eredetében a jóval korábbi időkre visszanyúló *Eulenspiegel* — érintette-e kedélyvilágunkat s hagyott-e a magyar szellemi élet területén észrevehetőbb nyomokat. Mielőtt a magyar elágazódásokat megkeresnők, szükségesnek látjuk a tárgy történetére vonatkozó adatok rövid összefoglalását. Tudnunk kell, hogy az 1350-ben megkelt *Eulenspiegel* élettörténete először 1483 körül foglaltatott írásba. Kinyomtatására azonban csak a következő évszázadban került a sor. Legrégibb ránk maradt szövege 1515-ben jelent meg Strassburgban Grieningernél. Ugyanebből a nyomdából való az 1519. kiadás is, amely szintén 96 históriát foglal magában s tartalma az 1515-ivel meglehetősen egyezik. Mindkét hiteles szövegből — ezek idők folyamán sok átalakuláson, hozzátoldáson és megrövidítésen estek át — kritikai kiadás áll rendelkezésünkre. Az előbbit H. Knust adta ki 1884-ben,¹ E. Schröder pedig a British Museumban őrzött egyetlen eredeti példányáról 1911-ben facsimile-lenyomatot készített az Insel-Verlagban. Az utóbbi J. M. Lappenberg bocsátotta közre 1854-ben² s a kiadásához függesztett jegyzetekben igen sok adattal világította meg *Eulenspiegel* széleskörű vonatkozásait. Felsorolása szerint *Eulenspiegel* a múlt század közepéig a 108 német kiadásán kívül holland (1530), francia (1532), angol (1557), dán (1696), lengyel (XVII. sz.) és latin fordításban az egész világnak közös ismerőse lett, s mindenütt, ahol csak megjelent, oly otthonosan találta magát, akárcsak ott született volna.

Az összehasonlító tárgytörténeti vizsgálatokból az is kitűnt, hogy az *Eulenspiegel*-néven szereplő tréfák tulajdonképpen nem *Eulenspiegel*-nek vagy más valakinek valóban elkövetett csínyjei, hanem századok

¹ Halle a. S. Max Niemeyer. Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI. u. XVII. Jahrhunderts. 55—56. sz.

² Dr. Thomas Murners *Uulenspiegel*. Leipzig, T. O. Weigel, 1854.

óta népektől népekhez vonuló vándortárgyak, amelyek idők folyamán itt is, ott is történeti személyekhez tapadtak, hogy a hallgatók vagy az olvasók multságának fokozására a hitelesség közvetlen látszatát ébreszték. Eulenspiegel tehát voltaképpen fogalmi megjelölése a mások bosszantására vagy megbosszulására elkövetett, legtöbbször eszközeiben nem válogató, sőt igen durva kópéságoknak. Megnevezhetetlen és kiküszöbölhetetlen, hogy ki találta ki őket. Végső forrásuk minden bizonnyal az ősi néphumor: ennek szelleme és minden sajátossága ma is frissen és megkapóan nyilatkozik meg Eulenspiegel rakoncátlan jókedvében. Azért is vált örök életűvé és mindenütt otthonossá, mert tréfáiban a néphumor természetes vidámsága tombolja ki magát hangos kacagásban. Eulenspiegel a nép hőse, aki a méltánytalanságokat megtorolja, az igazságtalanságokat ostromozza, az úri gögöt megalázza. Sok tréfacsinálónak emlékezeté maradt ránk, de egyik sem áll oly közel a nép kedélyvilágához, mint az agyafurt tréfákban kifogyhatatlan leleményű Eulenspiegel. Ő nem udvari mulattató, nem is pap vagy tudós, mint a később nagy családfát hajtó rendjének többi tagjai, akik elmésségükkel környezetük felvidámítására törekedtek, hanem közönséges kópé, aki az alacsonyabb rendűek körében, leginkább kézművesek társaságában úzi gonosz csínyjeit. Bár szóban és tettben rendkívül durva, akárcsak a kor és a környezet, amelynek ízlését és erkölceit őrzi, oly szeretetreméltóan és tudatosan követi el tréfáit, hogy sokszor még a szenvedő fél is a barátai közé szegődik. Ezekkel a tulajdonságaival hódította meg a kedélyeket és tartotta fenn nevét, míg holond társainak emlékéét az idő csaknem teljes feledésbe takarta. Vándorútja behálózta az európai irodalmakat. Alakját, szellemét és modorát különféle neveken mindenütt ismeri, évszázadok óta állandóan emlegeti a néphumor. Még napjainkban is felbukkan hol egy népmesében, hol iskolai olvasókönyvekben, hol in usum Delphini: a gyermekek multságára készült átdolgozásokban. Nincsen olyan nyelvterület, amely adósa ne volna az olvasók jókedvén kívül semmi más célt nem kereső Eulenspiegel-tréfáknak. Multja és gazdag rokoni köre érdemes feladattá teszi magyar nyomainak feltárását és bámulatosan szétágazó összefüggéseinek megkeresését.

I.

Eulenspiegel ismerete a XVI. századi irodalmunkban.

A XVI. század elején nyomtatásban megjelent *Eulenspiegel* hatása és népszerűsége a százakra menő kiadásaiban szemlélhető rendkívüli jelenség benyomását kelti. Megjelenése óta szakadatlanul benne él az egymást felváltó nemzedékek tudatában.³ Tréfái még a népkönyv megjelenése előtt bekerültek Bebel facetiái közé (1508),⁴ majd a Johannes

³ Heitz-Ritter: *Versuch einer Zusammenstellung der deutschen Volksbücher*. Strassburg 1924. 26—35. l.

⁴ Albert Wesselski német fordításában megjelent kritikai kiadást idézzük: *Heinrich Bebel's Schwänke*. München u. Leipzig 1907. I—II.

Pauli schwank-gyűjteményén (1522)⁵ keresztül szívárogtak tovább a mulattató irodalom széles területén. Ismeretes, hogy Hans Sachs egy sereg Eulenspiegel-tréfát foglalt versbe,⁶ Joh. Fischart pedig rímekbe szedte⁷ a népkönyv történetét. Nyugaton már a XVI. században ellenállhatatlan nyomult előre mindenüvé, ahol a nyomtatott könyvnek ismerete és keletje volt. Nem érdektelen kérdés tehát, hogy hozzánk elhatholt-e s legalább hírből ismertük-e Eulenspiegel Európa-szerte népszerű alakját. Ha szabad egyetlen adatból következtetéseket vonnunk, úgy azt mondhatjuk, hogy már a XVI. század magyar olvasói körülbelül jól ismerték az ő ízlésükhöz és érdeklődésükhöz a mainál jóval közelebb álló Eulenspiegel gonosz tréfáit. Bornemisza Péter semptei prédikátor, aki egypár igen értékes megjegyzést tett a népies történetek korabeli olvasottságáról, az 1578-ban megjelent *Ördögi Kísirtetekről* szóló munkájában Eulenspiegelt is megemlíti. Az ördög álnok mesterségei közé számítja azokat a történeteket, amelyek Markalf sibságáról, Trágár Balázsról s a Németországban nagy híres csélesap Eulenspiegelről keringnek.⁸ Az istenfélő emberek szavának nincs is már helye a nagy urak asztalnál, — írja — de amit ezek a történetek mondanak, a méznél is édesebben hangzanak.⁹ Pedig — inti Bornemisza a híveit — „maga ez ektelen trefalo mulatsagaul, el szakasztja az iduössegre ualo vigyazastul aztis az ki mieli, azokatis kie az felekbe gyönyörködneec. Es az pokolnac öröc riuasauual fizeti meg az ektelen katzagasokat“.¹⁰ E rövid szavú észrevételekből nemcsak az tűnik ki, hogy *Eulenspiegel* híre már a XVI. században eljutott hozzánk, hanem az is megállapítható, hogy volt egy *Trágár Balázs* nevű népkönyvünk,¹¹ amelynek a hiányos adatokból is kitetsző tartalma és jellege hősenek sokat mondó nevéből könnyen rekonstruálhatónak látszik. A merész következtetéseknek semmi értelmét sem találjuk, mégis azt kell mondanunk, hogy *Trágár Balázs* történetjének a Bornemisza kivonatolásában bemutatott két szemelvénye azt a benyomást kelti, hogy elveszett népkönyvünk az Eulenspiegel-történetek valamilyen magyar változatsorát tartalmazhatta. Feltételezhető tehát, hogy már a XVI. században nem volt tőlünk idegen az a szellem, sem az a kedélyvilág, amely Európa-szerte *Eulenspiegel* népies származású és szellemű tréfáiban gyönyörködött. Ennek tudata némileg derűsebb vonásokat vegyít a reformáció századának komor lelki világába.

⁵ J. Bolte kritikai kiadását idézzük: *Johannes Pauli Schimpf und Ernst*. Berlin 1924. I—II.

⁶ *Sämtliche Fabeln u. Schwänke*, hsg. von E. Goetze u. Drescher. I—VI. Halle 1893—1913.

⁷ *Der Eulenspiegel reimenweis*. 1572., ed. A. Hauffen. DNL. 18. k. 1892.

⁸ *Ördögi Kísirtetekről, avagy Röttenetes Vtlatossagarol ez meg fertezetet vilagnac*. Sempten 1578. 839b—840. l. Idézi Király György, It. VII. 1918. 311. l.

⁹ U. o. 862. l.

¹⁰ U. o. 840. l.

¹¹ L. erről Király György id. cikkét.

II.

Pázmány és Veresmarti Eulenspiegel-tréfája (1613 és 1639).

1. A láthatatlan kép.

Az első valóságos Eulenspiegel-tréfa nálunk a XVII. században jelentkezik, s az ad neki különösebb érdekességet, hogy a maga idejének legnevezetesebb polemikus munkájában, a népies humorú Pázmány Péter *Kalauzában*, öltik szemünkbe. A nagy hitvitázó épen az új tanítókkal, a lutheristákkal, veszekszik, akik — szerinte — „erössen mutogatták, a mi nincsen” s igyekeznek a látatlant a hívekre is ráerőszoakolni azzal a fenyegetéssel, hogy a Szentlélek híján lesznek azok, akik nem látják az ő álmukat. A szegény község pedig, nehogy a Szentlélektől megfosztassék, megcsalja magát s inkább elhiszi, hogy nyilván látja a szentírásban a neki sugalt hiúságos álmodozást.

„Ugy bánnak ezek a szegény községgel, — tréfálkozik Pázmány — mint amaz Udvari tréfás ember, ki magát kép-íróvá tette vala, és egy faluban a fizetést fel-vévén, be-rekeszkedék csak egyedül a Szentegyházban, mellyet meg kel vala festeni. A Polgárokkal jól tartatván magát, semmit sem íra. Egy néhány napi henylés-után, tudtára adá a községnek, hogy véget ért munkájában; azért néki nyitván a Templomot, mutogatni kezdé a fejer kő-falon (hogy már) a képeket, mellyek ot nem valának és hogy az emberek ne itílnék ötöt tréfás Czigánynak, el-hiteté véllek, hogy ezeket a szent képeket senki nem láthattya, valakinek felesége nem jámbor. Hogy azért a szegény község gyalázatba ne hozná feleségét, ki-ki mind azt tetteté, hogy jól látná, a mit nem lát vala.“¹²

Ez az eulenspiegel argumentum, amely groteszk hatást kelt a szentírási idézetektől zsúfolt érvek komoly sokaságában, még egyszer előkerül e század hitvitázó irodalmában. Pázmány Péter kiváló tanítványa és munkatársa, a konvertita Veresmarti Mihály bátai apát, az 1639-ben híveihez intézett *Intő és tanító levelének* 30. tanúságát teljesen erre az Eulenspiegel-tréfára alapozza.

„Valamely Ur, — írja a népies hangot kedvelő Veresmarti — egy jó alkotmányu Szentegyházat akarván egykor szépen meg-íratni; jó Kép-író-felől mikor tudakoztatna, egy Chalóka magát abban fő mesternek mondván, jó fizetés ígérésére kötelezi magát; de úgy, hog' ötöt hozzá-járással senki ne bántsa, míg nem mind el-végezván írását egyszer 's mind szépen a' Szentegyházat kézhez írva adgya. Mi léssen? Bé-rekeszkedvén, az egész üdőt hívokodással tölti e' semmire-kellő. El-telvén az üdő pedig, az Ur, Fő emberekkel, és Udvara népével el (megyen), hog' szép írott Szentegyházat meg-lássa. A' Chalóka fel-nyitván, az Urat ékessen köszönti; és veszszőtskéje kezében lévén, kezdi mutogatni a' külömb-külobm-féle szép módg'ával meg-írt historiat, hogy már. Imhol job-felől imitt imez, amott amaz historia mely drágalátossan vagyon írva! Itt ez, ám-hol amaz vagyon. Nézelnek imezek; for-gatták szemöket: semmit nem látnak. Az Udvari szolgák itt zörgöldnek; és egyik-is mongya: Hitemre, semmit a' félét én itt nem látok. Másik-is: Isten úgy segéllyen, ott semmi írás nincsen. Ki ismég: Markalf ez, ez e' 's e' fia. Más: Nagy dolog ha nem Chalóka; Lelkemre mondom hogy Chalóka. Azokat

¹² *Isteni igazságra vezérő Kalauz* (1613). Posonban 1623. III. könyv, 2. r. 102. l. Összes Művei (egyetemi kiadás), III. k. 149—150. l. Közölte Timár Kálmán, Ethn. XXII. 1911. 60—61. l.

ő hallatlanná tévén, mind járton el-jár dolgában, és mond: Bal-felől pedig, ím láttátok, hogy ama' kép elevenségének, chak az egy szóllás héja: iminnét ez szép proportzió-val; amonnet amaz illendő festékkal vagyon. A' fő Nemes emberek-is, tovább nem szenvedhetvén, gazságát, mongyák, hogy ne játcszanék vélek: mert, noha nekik jó szemök volna, de semmit a' félét nem látnának a' mit ő mutogatna. Reájok vissza-fordulván a' Chalóka, mond bátran: Az nem cluda, ha nem mindenek láthattya ez írott képeket: mert: mert ez oly szent munka, hogy azt fattyu nem-is láthattya. Még a' mutogatáshoz kezdvén, mond: A' bółtozaton-is. pedig imitt imez, amott amaz vagyon. Az Udvariak azért és Fő emberek, meg-változván ezekre; már egyik-is mongya, hog' ő kezdi sajdítani; másik-is, hogy ő derekassan láttya: némellek a' Chalókánál többet-is mondanak; hogy fattyaknak ne ítéltesenek. Végre, az Úr-is annyi sok jó-közzül hog' chak egyedül ne légyen fattyu, dichérvén a' Kép-író mestert, és jól meg-fizetvén néki, békével bocháttya.¹³

Veresmarti elbeszélése nemcsak részletezőbb a Pázmányénál, amely csupán nagy vonásokban veti elének e mulatságos történet körvonalait, hanem pontosabban is összevág *Eulenspiegel* alább ismertetésre kerülő 27. históriájának mozzanataival. Veresmarti szintén a luteristák és kálvinisták eljárására húzza rá e képet, akik „ollyat mutogatnak, mellyet sem magok, sem senki más nem láthat“, mégis elhítetik a hívekkel, hogy látják azt, ami nincs. Ami Pázmánynál néhány sorba van tömörítve, az Veresmartinál egész fejezetté szélesedik. Nyilvánvaló, hogy a leleményt Pázmánytól kölcsönözte, a kép alkalmazását is tőle tanulta, de míg Pázmány a tréfás mozzanat előadásában csupán hallomásra vagy olvasmányának emlékre támaszkodott, Veresmarti közvetlenül könyvből másolta le a maga elbeszélését.¹⁴

Eulenspiegel-tréfánk további magyar életét nyomozva, egy 1808-ban Pesten megjelent könyv kerül a kezünkbe, amely Suszter Liplinek cégéres furcsaságait beszéli el 25 fejezetben. A 7. szakasz (33—34. l.) arról szól, hogy „képíróvá lesz Lipli“. Beállít egy urasághoz, akiről tudta, hogy nagy kedvelője a festményeknek. Piktorként lép fel s megbízatást nyer, hogy a kastély egyik falára fesse meg a zsidók átkelését a Vöröstengeren. Hosszú hetekig kénye-kedvére él, gondtalanul tölti idejét és semmit sem dolgozik. Amikor sor kerül a leleplezésre, „az egész falon egyéb látható nem volt, hanem tsupán tsak a' veres Tenger. — Mi a' mennykő ez? — kérdé az Úr. — Ez a' veres Tenger, — feleli Lipli. — Hát hol vagynak az Izraeliták? — Ezek már keresztül mentek, azokat többé látni nem lehet. — Hát Faraó Király hadi-seregével hol vagyon? — Ezek mindnyájan már a' Tengerbe merültek“.¹⁵

Ez a Lipli-féle változat (v. ö. *Antihypochondriacus*. 1782. VI. 138. sz., H. Merkens: *Was sich das Volk erzählte*. 1903. III. 193. sz.), amely az elhítetés motívumának kiesésével lényegesen elüt az *Eulenspiegel*hez

¹³ *Intő s Tanító Levél; melyben, a régi keresztyen hitben a bátaikat erősíti apáturok; Veresmarti Mihály, Pasoni Canonok, &c. Posomban, M.DC.XXXIX. esztendőben. 126—128. l. Harminczadik Tanuság: Az Új Tanítók, kész Chalókák Vallások dolgainak forgatásában (Az Irótul adott tanuság).*

¹⁴ Lapszéli jegyzetében írja: „Hac Fabula Zvvinglius est usus, contra Eslingenses, Lutheranos, referente Ludovico Lavatero, Calvinista, in historia sua Sacramentariae Controversiae, de Coena, multo post initium.“

¹⁵ *Suszter Lipli* (l. alább), 33—34. l.

közvetlenebbül kapcsolódó Pázmány—Veresmarti-tréfától, párszor még előkerül a magyar mulattató irodalomban. Az *Üstökös* egyik anekdotája (33. évf. 1890. 1693. sz. 76. l.) szószerint ezzel a csattanóval csípkedi meg „csáktornyai és simontornyai Schnaszberger Dávid új földesurat“, aki kastélyát a zsidók emlékezetes tengeri átkelésének ábrázolásával szeretné díszíteni. Amikor az elkészült képek megtekintésére került a sor, a szoba „menyezetén semmi alak nem volt, hanem az egész be volt kenve hullámos vörös sávokkal. — Ez kérem a zsidók átkelése a Vörös-tengeren — magyarázza a festő. — Hm! Khm!... A Vöröstengert: azt látom, de hát hol vannak a zsidók? — kérde az új földesúr. — Azok már átkeltek, kérem!“

Ugyanezt az anekdotát Pakots József a T. Ház humoraként adja elő. A londoni „Times“ tudósítója — mondja — egyszer a magyar parlamentbe is ellátogatott s itt egy újságíró magyarázgatta neki, hogy hol melyik párt foglal helyet. Épen akkor a Kossuth-pártban surlódások voltak s üresen tátongtak a párt padsorai. Az angol újságíró fureszállotta a dolgot s mosolyogva jegyezte meg: „Eszembe jut erről az a piktor, akinél egy műbarát a zsidóknak a Vöröstengeren való átkelését kívánta megfesteni. A festmény el is készült s a műbarát felkereste műtermében a kép alkotóját. A festő szecesszionista volt s a megrendelő rémülten látta, hogy az egész képen nincs más, mint egy vörös folt. — Hát ez mi? — kérdezte a piktertől. — Ez a Vöröstenger. — És a zsidók? — Azok — felelte a festő — már átkeltek a Vöröstengeren.“¹⁶

Rámutathatunk még a szemfényvesztés tréfájának egy nálunk keringő harmadik érdekes változatára is. „Azt mondják, — írja Jókai az egyik tréfás apróságában, — hogy a prágai városház tornyának négy szegletében öt bagoly van kifaragva, hanem annak az ötödiknek az a tulajdonsága, hogy aki az ő apjának nem igazi fia, az ezt a baglyot nem láthatja. Ott ugyan voltaképpen soha sincsen több négy bagolynál, hanem azért minden ember, aki ezt a mesét tudja, megesküszik rá, hogy ötöt lát: nehogy korcsnak nevezzék.“¹⁷

Ugyanennek a változatnak, amely szintén az elhitetés mellőzésével a motívumnak csupán az öneselés mozzanatát őrizte meg, még egy magyar előfordulását ismerjük. Mikszáth Kálmán a Horváth Boldizsár-ról írt portraite-jában arról elmélkedik, hogy mennyire különös volt a régi magyar világ. Minden ember két emberből állott: az egyik otthon gögös arcot vágott, fittyet hányt a jogegyenlőségnek s úgy bánt mindenkivel, mint egy Fáraó; a másik, aki a fórumon beszélt, apostoli alak volt, a szabadelvűség eszméivel impregnálva s a szent idealizmusért hevülve. Egy szent hazugságot lobogtattak zászlóikon, amelyben min-

¹⁶ Pakots József: *Mindenféle a folyósóról*. A t. Ház humora. Bp. 1905. 34—35. l.: *A vörös tenger*. A ponyvára került magyar *Eulenspiegel* szintén elbeszéli ezt a tréfát: *Köcsög Muki*. Bp. 1898. 6. sz.: *Mukink mint festőművész*. A semmit sem dolgozó festő motívumát Vas Gereben is alkalmazza az *Egy alispán c. regényében*, ÖM. V. k. 205. l. Kristóf György hívta fel figyelmemet arra, hogy hasonló tréfa Eötvös Károlynál is olvasható valahol.

¹⁷ *Kakas Márton levele sajtát magához* (1860). ÖM. NK. 97. k. 318. l.

denki hitt, épúgy mint a páduai öt galambban. „Valahol Páduában, mesélik, volt egy torony, amelyen négy galamb volt kifaragva. A babona azt tartja, hogy aki az ő apjának igaz fia, az öt galambot lát. Ennél fogva Pádua minden olyan lakósa, aki valamit adott magára, makácsul ragaszkodott ahhoz az állításhoz, hogy öt galambot lát.“ Természetesen a páduai tornyon azért nem lett öt galamb, de a magyar nemesek ragaszkodtak ahhoz az állításukhoz, hogy ők életre-halálra liberálisak.¹⁸

A Pázmány—Veresmarti helyéhez csatlakozó teljesebb és eredetibb változatra is van még két magyar példánk. Reviczky Gyula *A számár* c. versében olvassuk,¹⁹ hogy az orosz Vazul egy állatot mutogatott s jó pénzért csalta a hiszékeny embereket. Bejárta vele a félvilágot s egyszer Magyarországon is megállott. Azt mondta, hogy állatjában mást lát az okos ember, s mást, aki nézi korpafejjel. Akinek nem híg az agyveleje, oroszánt talál benne, más pedig szamarat. A tolongó nép, akinek pénzével Vazul jól megtömté zsebét, csodálta a dicső oroszánt, az állatok királyát. Végre akadt egy együgyű korpafej, aki meg merte mondani: „Huncut legyek, ha ez nem csacsi.“ Erre száz ajak kiáltott rá: „Számár! Számár!“ Sehol sem volt maradása, mindenütt zúgták a szidalmat utána. Mi ebből a morál?

Hol oroszlánnak néznek szamarat:

Mondd rá te is, hogy az; mert a számár

Különbén te leszel magad.

A szemfényvesztés e teljesebb variánsa már egészen közel áll *Eulenspiegel* históriájához, amelyet Tóth Béla magyar motívummal bővítve a maga egészében a magyar anekdotakincs²⁰ darabjai közé iktatott. Elbeszélésének hőse a Hessenben kóborló Eulenspiegel, akit az ősanijára büszke marburgi gróf azzal bíz meg, hogy palotája nagy termének falára fesse le Szent Erzsébetet atyjával, II. András magyar királlyal, és egész családjával. Eulenspiegel egy hónapig a terembe zárkozva vígan lakik. A kép szemléletére érkező gróft figyelmezteti festményének arra a sajátságára, hogy tisztességtelen ember nem lát belőle semmit. Amikor Eulenspiegel buzgón mutogatja a levegőt, a tisztességén megdöbbsent gróf teteti magát, mintha jól látná Szent Erzsébet alakját. A grófné és kísérete szintén látni véli a láthatatlan képet, nehogy tisztességükhöz kétség férközzék. Csak egy eszelős udvarhölgy mondja meg az igazságot, hogy ő bizony nem lát semmit, ami végre kinyitja milderki szemét. A megszorult Eulenspiegel erre elillan, a gróf pedig marad a megérdemelt tanulsággal.

Az innen-onnan összeszedett adatokból látszik, hogy régóta ismerjük ezt a tréfát s bizonyára ezután sem fog kiesni emlékezetünkből, mert hiszen az ostobaság megtréfálásán és kigúnyolásán mindig szívesen nevet az ember. Az irodalmak minden időben és minden népnél tele vannak olyan anekdotákkal, mesékkel és történetekkel, amelyek az

¹⁸ *Mikszáth Kálmán Munkái.* Jub. kiad. 20. k. 91—92. l.

¹⁹ *Reviczky Gyula összes költeményei.* Rendezte Koroda Pál. 2. kiad. Bp. 1900. 239—240. l.

²⁰ I. 229. l.: *A láthatatlan kép.*

együgyűségen és tökkelütöttségen mulatnak. Ismerünk egy kínai elbeszélést a XVI. századból, amely arról szól, hogy egy takácsnak gyapotot adott valaki azzal a megbízással, hogy a lehető legfinomabb fonalat készítse belőle. Amikor az illető a rendelést hazaszállította, a megbízó nem volt megelégedve a munkával. A takács erre figyelmeztette kliensét, hogy jobban tekintse meg a készletet, mert bőven van ott finom fonal is, s erre újjaival a levegőbe húzogált. „Nem látok semmit” — mondta a kínai. „Igen, — felelte a takács, — mert oly rendkívül finomak a szálak, hogy a legélesebb szem sem képes őket észrevenni.” El volt ragadtatva a kínai, s még több gyapotot küldött a mesternek, hogy készítsen neki olyan különlegesen finom fonalat.²¹ Ezt a történetet természetesen nem Yuen-thai találta ki, hanem régi kínai forrásokból merítette, amelyek viszont az indiai mesékbe ágaznak bele. A másfélezer éves *Pancsatantrá*ban olvasunk egy brahmánról, aki az úton három gaz kópéval találkozott. Egymásután jönnek vele szemben s a kézen vezetett kövér kecskéjéről megállapítják, hogy az egy brahmánhoz nem méltó tisztátalan állat. Addig ismételtetik a szegény kecske meggyanusítását, amíg a brahmán hitelt ad szavaiknak s elkergeti a szegény állatot. A ravasz fickók aztán röhögve tovább hajtják a pártfogásukba vett kecskét.²² Ennél együgyűbb már csak a Asbjörnsen egyik norvég meséjében²³ szereplő férj volt, akinek jelenlétében felesége úgy tett, mintha szőne és fonna, s elhitette vele, hogy a készülő szövetből neki varr ruhát, de az oly finom lesz, hogy nem is fogja látni. Levetkőzteti, majd felöltözteti urát a láthatatlan szövetből készült ruhába s elküldi a szomszéd temetésére, ahol megjelenése a gyászolók társaságában nem kis derűtséget kelt. A mesék általában igen kedvelik a hiszékenység tréfás kigúnyolását. Az egyik változatban pl. három asszony közül a kítűzött jutalmat az kapja meg, aki férjével a legbosszantóbb csínyt követi el. Az lesz közülök a nyertes, amelyik láthatatlan ruhába öltözteti fel urát.²⁴

A láthatatlan fonal és láthatatlan ruha motívuma föltétlenül keleti eredetű. A *Negyven Vezér* c. török elbeszélés-gyűjtemény egyik történetében a csalo a királynak olyan sapkát készít, amelyet csak tisztességes szülöttek láthatnak. A király és az udvari emberek magukban rendkívül meg vannak ütközve, hogy nem látják a sapkát, de azért buzgón dicsérgetik a láthatatlan ruhadarab szembetűnő pompás szépségét. Addig-addig versengenek egymással a magasztalásban, amíg meg merik mondani, hogy semmit sem látnak, s végre meggyőződnek, hogy

²¹ M. Landau, *Bühne u. Welt. Ztschr. f. Theaterwesen, Lit. u. Kunst.* I. 1899. 969. kkl.

²² M. Landau i. h.

²³ *Eventyrbog for børn.* 17. sz.

²⁴ *Wiener Jahrbücher* 1857. 913. l., F. Liebrecht: *Zur Volkskunde.* 1879. 124. l., Köhler: *Kl. Schriften.* I. 266. l., *Ztschr. f. vergl. Lit. gesch.* NF, XII, 463. l., *Euphorion* IX. 163. l., Wesselski: *Bebel,* I. 169. l., *Bolte: Pauli* 866. sz. II. k. 442. l. j.

alaposan be vannak csapva.²⁵ Keleten tehát már élnie kellett a tárgynak, amikor az 1347-ben meghalt Don Juan Manuel spanyol herceg a lovaghistóriákat, legendákat, anekdotákat s más tréfás történeteket tartalmazó *Conde Lucanor* c. gyűjteménye 7. fejezetében elbeszéli,²⁶ hogy egyszer három kópé állított be a mór királyhoz s ajánlatot tett neki egy olyan kendő készítésére, amelyet csak az láthat, aki valóban annak a fia, akit a közvélemény is apjának tart. A király gondolta, hogy ilyen módon majd megismeri a törvénytelen származású birtokosokat s legalább elveheti tőlük a vagyont, amely csak a törvényes leszármazottakat illeti meg, — s így elfogadta az ajánlatot. A három fickó bezárkózott a palota egyik szobájába, ahova szövőszéket, aranyat, ezüstöt és selymet rendeltek. Azt hitte az udvar, hogy e sok drágaságot bizonyosan mind beleszövik abba a bizonyos kendőbe. Nehány nap mulva jelentették, hogy foly már a munka s kérték a királyt, hogy kegyeskedjék megnézni a készülő műreemet. Elővigyázatosságból a király egyik tanácsosát küldte ki szemlélődésre. Ez a világon semmit sem látott, hiába nyitotta tágra a szemeit, de jól tudta, hogy mit mondott a három munkás a királynak, azért úgy tett, mintha látná a szépen alakuló szövetet s ennek értelmében tett jelentést urának. Hasonlóképen jártak el a többi udvarnokok is, kiket a király időnként a kendő megtekintésére küldött. Végre ő maga is megjelent. A gaz kópék úgy tettek, mintha dolgoznának és élénken magyarázgatták a királynak a kendőbe szőtt színek és formák szépségét. A király, aki semmit sem látott, de azt hitte, hogy mások látják, amit ő nem lát, egészen megdöbbsent a származásán. „Ha ez kiderül, — gondolta magában, — elvesztem trónomat s birodalmomat.“ Magasztalta tehát a kendő szépségét. Ezt tették a többiek is, mert félték, hogy rámegegy a vagyonuk, ha bevallják, hogy semmit sem látnak, ami azt jelenti, hogy baj van az eredetük körül. Sőt elragadtatásukban annyira mentek, hogy rábeszélték a királyt, csináltasson magának ruhát ebből a nagyszerű művészi anyagból. A fickók úgy tettek, mintha szabnának, varrnának, vasalnának, s ráadták az új ruhát a királyra, aki úgy tett, mintha valóban látná a ragyogó szépségű öltözetet. Aztán a vele lovagló udvari emberek is úgy viselkedtek, mintha csodálnák a király ruhájának szépségét, jóllehet semmit sem láttak. Csak egy néger merészkedett őszinte lenni, akinek semmi veszteni valója sem volt, ha még törvénytelen születésének is tartják őt. Oda lépett tehát a királyhoz s megkérdezte, vajjon tudja-e, hogy meztelenül lovagol. Erre a többiek is felbátorodtak, s hol az egyik, hol a másik udvari ember bölintott igazat a néger észrevételére. Így derült ki a család. A három kópé ekkor már hegyen-völgyön túl volt.

E középkori spanyol elbeszélésben már teljesen kiforrálódva jelentkezik a láthatatlan ruha motívuma. Ennek lényege az, hogy valaki

²⁵ M. Landau i. h. L. még: *Avadânas, Contes et apologues indiens*. Paris 1859. I. 150. l., Chauvin: *Bibliographie des ouvrages arabes*. 1892. II. 156. VIII. 130. l.

²⁶ *Conde Lucanor*. Hrsg. von H. Knust. Leipzig. 1900. 143—148. l.: *Exemplo XXXII. De lo que contescio a un rrey con los burladeros que fizieron el panno*. L. u. o. 365—366. l. j.

-- még pedig nem afféle kis senki, hanem rendszerint uralkodó — környezetének rábeszélésére bizonyos ünnepélyes alkalommal látthatatlan szövetből készült ruhát ölt magára. Látszólag ezt a ruhát csakugyan fölveszi, a valóságban azonban meztelenül kel útra. A becsapott vagy elvakított személy kezdetben érzéki csalódásban van, s hiszi, hogy valamit lát, aztán tudja, hogy semmit sem lát, de azt gondolja, hogy mások látnak valamit, s végül is úgy viselkedik, mintha ő is látná azt az ismeretlen valamit. A szelíd tréfa és az otromba csalás, amely itt igen közelről surolja egymást, végelemzésben szatirálja annak az emberi gyöngeségünknek, hogy igen gyakran látszatoknak és szólamoknak vagyunk áldozatai s csaljuk önmagunkat és másokat, amikor pedig mindenki előtt meztelenül áll a valóságunk. Örök témája ez az irodalomnak, amely időnként más és más kifejezési formát keresett. A XVI—XVII. század olvasójához a spanyol Timoneda novellája²⁷ közvetítette ezt a tréfát s napjainkban Andersennek a császár új ruhájáról szóló, 1837-ben írt híres meséjét ütjük fel,²⁸ ha e tárgy pompás elbeszélését akarjuk élvezni.

A *Conde Lucanortól* Andersenig terjedő sorozatra az a jellemző, hogy benne látthatatlan szövetről vagy ruháról van szó. Az emberekkel azonban sokféle szemfényvesztést lehet elkövetni, amint azt már a magyar példákban láttuk s a további feldolgozások változatos sorából még látni fogjuk. A XIII. században élt Stricker osztrák költő híres *Pfaffe Amis*ának III. fejezetében olvassuk,²⁹ hogy Amis a párizsi királyi udvarba toppan s hajlandónak mutatkozik olyan képeket festeni, amelyeket csak az láthat, aki törvényes házasságból született. A király egyik termét festeti ki vele s a kívánt összeget mindjárt rendelkezésére bocsátja, ezenkívül még belépődíjakat is helyez kilátásba. Amis étellel itallal jól ellátja magát, aztán bezárkózik a terembe, ahol jól él, kényelmesen pihen, semmit sem csinál. Amikor elérkezik a kép bemutatásának napja, sem a király, sem senki más nem lát semmiféle festményt, bár mindnyájan gyönyörködnek a semmiben, csakhogy törvénytelen születésűeknek ne tűnjenek föl. A csalás akkor derül ki, amikor Amis már kerekét oldott. Stricker elbeszéléséhez rendkívül közel áll az *Eulenspiegel* 27. históriája,³⁰ amelynek valamennyi mozzanata megtalálható a *Pfaffe Amis*ban. *Eulenspiegel* a hesseni örgróftól szemeli ki áldozatául, aki, mint a mór király, szintén azzal a hátsó gondolattal esik a csapdába, hogy majd a törvénytelen származású vazallusaitól bevonja a vagyont, de őt is épúgy utoléri a gúny, mint a mohamedán fejedelmet és a francia királyt. A részletekben van egy-két jellemző eltérés *Amis* és *Eulenspiegel* közt, ami az utóbbi önállóságára mutat. Amis határozott utasítást kap, hogy milyen képeket fessen, *Eulenspiegel* ellenben maga

²⁷ *Patranuelo*, 1576. 7. nov. V. ö. Dunlop—Liebrecht 501. l.

²⁸ *H. C. Andersens Eventyr*. Ny. kritisk udgave med kommentar ved Hans Brix og Anker Jensen. Kobenhavn og Kristiania 1919. I. 142—149. l.: *Keiserens nye Klæder*. Hevesi Sándor Andersen-fordítása (Genius, 1920), I. 107—112. l.

²⁹ H. Lambel: *Erzählungen u. Schwänke*. Leipzig 1883. Deutsche Klassiker des Mittelalters. Bd. XII. 40—50. l. 3. sz. V. 491—804. vs.

³⁰ *Die XXVII. histori sagt wie Ulenspiegel dem Landgroffen von Hessen malet, vnd in weiss macht, wer vnelich wer der künt es nit sehen*.

indítványozza, hogy az ősök képeivel díszíti az örgróf nagy termét. Amis előre megmondja, hogy az ő képeit csak a tisztességes házasságból származók láthatják; Eulenspiegel a képek e sajátságát csak akkor fődí fel, amikor az örgróf megtekintésükre érkezik. Miként Stricker-nél a király, Eulenspiegel-nél is először az örgróf lép a terembe, majd az örgróf felesége udvarhölgyeivel. A kíséretből egy „balga szűz“ úgy nyilatkozik, hogy ő nem lát semmit, amire az örgrófból is bizalmatlanság ébred. Eulenspiegel azonban gyorsan bezsebeli a kialakított összeget, tovább áll, s csak azután világlik ki az örgróf és kísérete előtt a csalás. Stricker befejezése jóval bonyolultabb. Itt egy szolga meri kimondani, hogy semmit sem lát, amire a többiek ellenmondanak neki. Ebből nagy vita keletkezik, amely lassanként elül s mindenki beismeri az igazságot, a lovagok is s maga a király is. Mire magukhoz térnek, már bottal üthetik Amis nyomát. Amis befejezése mulatságosabb is és szerencsésebb is, míg *Eulenspiegel*-nél annak megállapítása, hogy a kép nem látható, igen korán történik. A kettőjük közt levő feltétlen viszonyra tehát az a következtetés vonható le, hogy *Eulenspiegel*hez nem közvetlenül, hanem hallomás útján került Stricker verses elbeszélése.³¹

De elkalandozott még távolabbi területekre is. A régi olasz facetiagyűjteményekben és novellairódalomban gyakran szereplő Gonnelláról, aki III. Miklós ferrarai herceg (1383—1441) udvari mulattatója volt, szintén feljegyezték ezt a tréfát. Ez a Gonnella, akit Giovanni Pontano (1426—1503) a *De sermone* c. könyvében „fabulator facetissimus sive ioculator maxime comis“-nak jellemez, egyszer beállított Mantuába, hogy a herceg egyik termét kifesse. Bizonyos idő múlva a herceg érdeklődött, hogy már mennyire haladt munkájával, amire Gonnella azt válaszolta, hogy egy vadászjelenet ábrázolásával elkészült. A herceg ekkor a velencei követtel megjelent a leleplezésre. Mielőtt a terembe léptek volna, Gonnella figyelmeztette őket a képnek arra a természetére, hogy fattyúembernek nem mutatkozik. Nevettek a dolgon, de nemsokára elkomorodtak. A herceg semmit sem látott, de nehogy magát elárulja, így kiáltott föl: „Nézd csak, milyen élethű ott az a lovag!“ A követ viszont dicsérni kezdte a sólymokat, majd bámulva fordultak egymáshoz: „Láttál valaha ilyen szép vadászatot? Nézd csak, milyen kitűnően van ábrázolva Herkules és Deianeira!“ A kíséretükben levők ellenben így beszéltek magukban: „Bolond vagyok? Nem, azok csak tetetik magukat. De sem a herceget, sem a követet meg nem szégyeníthetem, aztán tekintettel kell lennem magamra is s hallgatnom, nehogy fattyúnak tűnjek föl.“³²

Eddigi elbeszéléseinkben a gúny a fejedelmekre s udvaroncokra irányult. A XVII. században, amikor nálunk Pázmány és Veresmarti emlegeti ezt a tréfát, Cervantes igen leleményes módon színpadra viszi

³¹ E. Kadlec: *Untersuchungen zum Volksbuch von Ulenspiegel*. Prag 1916. 21. l.

³² *La Bouffonnerie Del Gonnella cosa piaceuole et da ridere. Et dinuovo aggiuntóni vna Burla che lui fece alla Duchessa di Ferrara*. Firenze 1585. 61—63. stanza. Német fordítását l. A. Wesselski: *Die Begebenheiten der beiden Gonnella*. München 1920. 80—81. l.: *Das unsichtbare Gemälde*.

a szemfényvesztés históriáját és szélesebb körre terjeszti ki szatiráját. Jól ismert híres darabjában, a *Csodaszínházban*,³³ utólérhetetlen gúnynyal vág végig a spanyolok ostobaságán és türelmetlenségén. Két csaló toppan be egy kis vidéki spanyol városba és színházi előadást hirdet. Színházukban azonban semmit sem láthat az, akinek ereiben zsidó vér csörgedez vagy törvénytelen szerelemből született. „Aki e két baj közül akármelyikben szenved, mondjon le arról, hogy a színház hallatlan csodáiban részesüljön“ — teszi közhírré a két fickó előzetes figyelmeztetését. Az első előadás a király, a polgármester, a város bírái, tanácsosai s más előkelőségeinek jelenlétében megy végbe. Ezek mindnyájan meg vannak győződve arról, hogy igen tisztességes anyák gyermekei és ősrégi keresztény familiákból származnak. „Az én csontjaimat négy újj vastag valódi régi keresztény zsírréteg borítja“ — jelenti ki az egyik bíró. Ennek a közönségnek mutatja be a két csaló Sámsont és a filiszteusokat, Heródes szépséges leányát, egy megvadult bikát s más efféle történeteket, illetőleg elhitei velük, hogy ezek a cselekvények történnek a színpadon, amelyekből ők persze semmit sem látnak. Cervantes utánozhatatlan pompás jókedvvel adja elő, ahogy a tiszteletreméltó nézők viselkednek, törvényes származásuk miatt aggodalommal telnek el, ahogy vakságukat egymás előtt palástolják, s úgy tesznek, mintha látnák mindazt, amit a két csaló előttük kihírdet. Végül megjelenik egy szálláscsináló katona, aki ártatlan őszinteséggel jelenti ki, hogy ő semmit sem lát a színpadon. Erre a közönség, zsidónak vagy törvénytelen születésűnek tartva őt, gúnyosan kipisszegi. „De exilis es, dellos es“ — repülnek feléje a csúfolódó szavak. Türelmét veszítve a katona, szétkergeti őket, mire Canfalla győztesen hirdeti ki: „Rendkívüli siker! Holnap megismételjük az előadást!“ Igen, mert mindig és mindenütt akadnak ostobák, — mintha mondani akarná Cervantes.

Cervantes közjátékának nagy volt a hatása e tárgy napjainkig lenyúló újabbnakori népszerűségére. Körülbelül egy évszázad múlva Alexis Piron komikus operában dolgozta fel s azzal adott neki új vonást, hogy a csalás egy szerelmes párt segít céljához. Itt egy fekete köpenyről van szó, amelyet a csaló intenciói szerint mindenki vörösnek lát.³⁴ Szintén szerelmi történetbe bonyolítva találkozunk vele ismét egy évszázad múlva Théophile Gautier darabjában (*Le tricorne enchanté*), ahol egy láthatatlanná tevő kalap körül forog a cselekvény. A kalap gazdája aztán keserves csalódással győződik meg arról, hogy ő egyáltalában nem láthatatlan. Ismeretes e tárgyról még Eduard von Bülow novellája,³⁵ amelyből L. Fulda 1893-ban a *Der Talisman* c. vígjátékot készítette. Modern felfogással a tisztességtelenség szatirája ez, amely Marsolleau francia átdolgozásában Párizsban is színre került 1905-ben.³⁶

³³ *El retablo de las maravillas, Entremis compuesto por Miguel de Cervantes*. Madrid 1615.

³⁴ *La robe de dissension ou le faux prodige*, 1726. V. ö. M. Landau, Ztschr. f. vergl. Lit.-gesch. NF. XII. 1898. 463. 1.

³⁵ *So ist der Lauff der Welt*. 1836. IV. 3.

³⁶ *Figaro* 1905. márc. 23. sz. V. ö. Aug. Andrae, Rom. Forschungen XVI. 1904. 342. XXVII. 1910. 361. 1.

Adatainkból látható, hogy hálás tárgyjal van dolgunk, amely áttekinthetetlen idők óta minden korhoz kitűnő alkalmazkodó képességével gúnyolja a könnyen elvakítható emberi természetet. Még ma is forgalomban van e tréfa. Ismerünk egy lengyel elbeszélést,³⁷ amelyben egy kópé azzal csapja be a németeket, hogy az eget mutogatja nekik s ezek térdre borulva csodálják a túlvilág szépségeit, csak hogy törvénytelen szülötteknek ne tartsa őket senki. A Frankfurter Zeitung 1903. jun. 7. számában olvasható egy *Das Haar der Madonna* c. oroszról fordított elbeszélés. Ezt a Madonna-hajat egy olasz kolostor mutogatja, de csak az láthatja, aki a Boldogságos Szűz kegyére különösen érdemessé tette magát. Még jóízűbb az a történet, amelyet a Berliner Tageblatt 1901. jun. 16. száma közölt *Die unsichtbare Jungfrau* címen. Szerzője, Almerigo Ribera, egy minden hájjal megkent festőről beszél benne, aki oly szegény volt, hogy még a mindennapi kenyerére sem telt. Végső elszántságában arra vállalkozik, hogy egy kis olasz falusi templom mennyezetére a Boldogságos Szűz képét festi meg, de úgy, hogy az csak annak lesz látható, akinek anyja tisztességes életet élt. Amikor ajánlatát elfogadják, kényelembe helyezi magát s a falu költségén evéssel, ivással s alvással tölti idejét. A templom mennyezete mészfehér, mégis a kép leleplezése bámulatos hatást vált ki. Ezer és ezer parasztgégből üvölt a felkiáltás: „Schön, wunderschön!“ Csak egy kölyökből tör ki az igazság, aki oda súgja az apjának, hogy ő bizony semmit sem lát. Őszinteségét a paraszt egy derék nyaklevessel viszonzozza s rákiált: „Willst du dein Maul halten, du Dummer Bengel! Warte nur, wenn wir heimkommen, da will ich deine Mutter grün und blau hauen — das infame Frauenzimmer, das!“

Ez a napjainkban felmerülő humorosan csattanó elbeszélés is a mellett szól, hogy a láthatatlan kép anekdotája, amelynek különféle kép színezett változatain évezredek óta mulat minden nép, ma sem veszített sem a frissességéből, sem az alkalmosságából. Ma is hajlandók vagyunk látni, ami nincs, hatalmasnak tartani, ami erőtlen, óriásinak, ami törpe, tudósnak, ami tudatlan, okosnak, ami oktalan s nagyszerűnek, ami kicsinyes, csupán azért, hogy képzelt értékünk le ne szálljon az önmagát vakító közvélemény szemében. Örök emberi gyöngeségünk legáltalósabb kigúnyolása, — innen a nagy multja, a számos variánsa, a korok szelleméhez és a változó idők ízléshez alkalmazkodó hajlékonysága. E sok feldolgozásban megörökített elmés tréfának háromszáz éves magyar multjára világítottak rá adataink. A megrajzolt háttérből látható, hogy a Pázmány—Veresmarti egymással kapcsolatban álló évelődését a Tóth Béla anekdotájával együtt az Amis-Eulenspiegel típus leszármazottjai közé sorolhatjuk, míg a többi magyar változat e típus rendkívül gazdag keretéhez tartozó későbbi elágazódásnak tekinthető.

³⁷ Miecyslaw Sylwestrowicz: *Sodania zwujdzkie*. Varso 1894. V. ö. M. Landau, Bühne u. Welt. I. 21. sz.

III.

Kónyi János Eulenspiegel-anekdotái (1782).

Az első magyar anekdotagyűjteményben, Kónyi János *Democritusában*,³⁸ észlelhetők jelentékenyebb számmal Eulenspiegel-nyomok. A népkönyv hét históriájának magyar szövegét találjuk meg ebben a gazdag vonatkozású népies jellegű anekdotatárunkban. Azt megmondani nem tudjuk, hogy ezeket az elbeszéléseket hol szedte össze Kónyi, — bizonyosan német forrásból, mint a többi darabjait, — de azt látjuk, hogy kiválogatásukban és előadásukban a kényesebb ízlés szempontjai nem korlátozták. Neki éppen azok tetszettek meg, amelyeknek vaskosságától és durvaságától már az ő korának ízlése is visszariadt. Így néhány Eulenspiegel-tréfának egyetlen magyar változatát örökítette meg. Ezeket a feledésbe merült s a *Democritus* megritkult példányai miatt már nehezen megközelíthető Eulenspiegel-Tillinkó-tréfákat gyűjteményünk teljessége érdekében alább közöljük.

2. *Henep és Senep.*

Egyszer Tillinkó egy Ifju Urhoz állott bé szolgának, a' ki minden jószágát el-tékozolta, és többnyire lopásával élt. El megy egyszer az Urával lopni ló-háton. Midőn mentek, egyszer az út mellett kendert találtak, hallod-é te, mondja a' szolgájának, ezt a' füvet Henfnek hijják (németül) és ez igen nagy ellensége a' tolvajoknak, mivel azzal szokták őket meg-kötözni, azért valahol találsz, mind rezelj reája, hogy el-rothadjon. Midőn haza értenek, ebédet akartak enni 's mondják Tillinkónak, hogy a' pintzéből hozza fel a' Szenfet, melly egy fazékban volt. Tillinkó soha sem hallotta, hogy mi az a' szenf, azt gondolta, hogy henf, mellyet néki a' gazdája mondott, gondolkodik azért magában, hogy miért kéri a' szakáts, vagy talán ötlet akarja véle meg-kötözni, mivel a' gazdájával együtt lopott; fogja azért a' fazekat és belé iprikál, 's osztán fel-viszi; a' szakáts fel-adja egy kis táiban, belé márt az Ur, hát igen rossz illatja van; kiáltja a' szakátsot, mondván: hallod-é te mit tsináltál ennek a' szenfnek. A' szakáts meg-kóstolja. Bizony Uram, azt mondja a' szakáts, ennek olyan ize van, mintha valaki belé-tsunyiított volna. Midőn Tillinkó mind ezen csak mosolyog, monda néki az Ur: mit nevensz te? talám azt gondolod, hogy mi nem értjük a' dolgot, vagy tréfálódunk, jöszte kóstold-meg te-is. Én nem szoktam véle élni, felele Tillinkó, hát nem tudod-é, hogy mit mondottál az uton, hogy ezzel szokták a' tolvajokat meg-kötözni, és hogy valahol találom, mind le-tsunyiítsam; azért midőn a' szakáts a' pintzébe küldött, eszembe jutott a' te mondásod, és azért tselekedtem. Te gaz ember, mond az Ur, hát nem mondottam-é, hogy azt a' füvet henfnek hijják, és nem szenfnek. Uram, felele a' Tillinkó, én azt gondoltam, hogy mind egy. No, beste karafi, majd meg-esmértetem veled. Ezen meg-ijjett Tillinkó, 's kapufától vett bútsút. (*Democritus*, 1815. kiad. I. 33. sz.)

Eulenspiegel obscén tréfái közül való, sorrendben az első, amelyben Eulenspiegelnek gonosz öröme telik a szójátékban és a szócsavarrásban. Kónyi elbeszélése (I. ugyanezt Trócsányi: *Magyar régiségek és furcsaságok*, III. 183. l.) pontosan egyezik az *Eulenspiegel* népkönyv 10. históriájával: *Die X. history sagt wie Ulnspiegel ein hoffiunger ward, vnd in sein unckher leerte, wo er sund das krut henep, so solt*

³⁸ György Lajos: *Kónyi János Democritusa*. Bp. 1932. M. Tud. Akadémia kiadása.

er daryn scheissen, da scheiss er in senep, vnd meint henep vnd senep wer ein ding. V. ö. Lappenberg: *Ulenpiegel*, 11—13. l. és 231. l. j., Gröger Lajos: Kalazantinum XVI. 1910. 28. l.

3. Próféta-eper.

Midön Tillinkó Rómából Frankofurtumba ment, az egész városban megtekintette, hogy mint van a' dolog, egyszer a' főbbi közül egy jó ruhás, erős posgás embert meg-lát, a' ki Alexandriai Biszát hozott, és igen drágán adta-el. Tillinkó gondolta magában: hiszem-én is elég erős lesák vagyok, a' ki a' dolgot gyűlöli, hát nem tudnék-é ilyen könnyen élni, mint ama' henyélő? Egész éjtszaka nem alhatott, tsak gondolkodott, az alatt meg-tsipi egy balha az alfelét, oda tapint, hát némelly böntsölékeket-is tapasztal a' büdös váluban, 's azonban eszébe jut, hogy ilyen a' Biszam, melyet amaz idegen árult volt, le-szakaszt azért egynehányat, és midön reggel fel kelt, némelly fü-szerszámokat-is vett hozzá, ki ül a' piatzra véle, a' Biszámokat pedig egy kis papirosba takarta. Külömbkülömb-féle emberek jöttek, kik ezt kik amaz kérdeztenek, de ő senkinek sem felelt, miglen két gazdag zsidók hozzája mentek, mivel ritka szokású viseletét látták, és kérdezték hogy mit árul? Tillinkó felele, hogy ő Próféta epert árul, mely akkor fog használni, a' mikor megpróbálják. A Zsidók félre mennek, tanátskoznak együtt, végre monda az öregebbik: talám ebből ki-tanúlhatnánk, hogy mikor jön-el a' Messiás; Tillinkóhoz mentek, és kérdezték hogy mennyi árú volna az egyik? Tillinkó gondolta, a' milyen a' portéka, olyan a' vevő, ez igen jó a' Zsidóknak, monda azért: egyet száz forintért adok, azért semmire valók, ha meg nem fizethetitek, takarodjatok, és hagyjatok békét az ilyen atnának: ekkor az alfeléhez kapott. Hogy pedig a' vásár minden harag nélkül vége menyen, oda ugrik az öregebbik, kifizeti az árát, haza érvén az egész Zsidóságot egybe gyűjtik a' Sinagógába. Akkor fel-áll a' leg-öregebb Rabbin, és monda: Három nap imádkozzatok és böjtöljete, hogy Isten akaratjából Próféta eperhez jutotunk, mely által a' Messiásnak el-jövele profétáltatik. Midön három nap böjtöltenek volna, Isák nagy pompával szájába veszi a' Próféta epert. Hogy tetszik, kérdé tőle Mozes? *Fársvált!* Mind meg-tsalattattunk, felele Isák, mert ez nem egyéb hanem ember ganéj; és hogy azon a' fán terem, a' kitől vettük. Melyet meg-szagolván mind helyén hagyának. (*Democritus*, 1815. k. I. 42. sz.)

Ezt az obscén tréfát többen is feldolgozták, de köztük, kétségtelenül, az *Eulenspiegel* népkönyvé a legmulatságosabb. Vele a Kónyi anekdotája — irodalmunkban e tárgy egyetlen előfordulása (szólás formájában emlegeti Jókai: *A magyar nép élce*, 1907. 55. l. és Herkó Páter I. 1893. 35. sz. 10. l.: „isten ucse próféta epert evett kelmed“) — néhány mellékes vonás leszámításával pontosan egyezik. V. ö.: *Die XXXV. histori sagt wie Ulenpiegel die iuden zu Franckford an den Mey betrog vmb insent gulden, er vkoufft in seins trecks für prophetem beer*. L. Lappenberg 49. l. *Eulenspiegel* tréfája feltűnően egybevág Bebel *De mercatore, & Judaeo* c. facetiájával (Lib. II. c. 46.), csakhogy az ő zsidaja nyereszkesedés céljából vásárolja meg a' jövendőmondás eszközét. Alapgondolata egyezik Poggio 166. facetiájával is, amely így hangzik: „Alteri quoque, ut diuinum fieret, optanti, unica, inquit (sc. Gonnella), pillula te diuinum reddam. Assentienti pillulam ex stercore confectam in os praebuit. Ille prae foetore uomitans, stercus, inquit, sapit quod dedisti. Tum Gonella verum illum diuinasse affirmavit et premium divinationis poposcit“ (Noël kiad. II. 167. l.). Ezt a Gonnellához

kapcsolt tréfát (igazmondás; ezt a formát magyarul l. *Pipafüst*, 1898. 19. l.) Sacchetti is feldolgozta a 211. novellájában (Firenze 1724. II. 178. kkl.) s közli Wesselski az alább id. Gonnella-kiadásában (16. kkl.). A *De la crote* c. francia fabliau (Montaignon-Raynaud: *Fabliaux*, 1872. III. 46. kkl.) szintén a Sacchetti novellájával közös motívumon nyugszik. Még megemlíthető, hogy Hans Sachs egyik mesterdalában (*Gonnella lert warsagen*, 1548. Fab. 4., 463. l. 554. sz.), amely Poggio facetiájából készült, és a *Schiltbürgerben* (DNL. 11. k. 343. l.) szintén feltűnik ez a tréfa, amelynek további elterjedésére vonatkozólag l. Lappenberg 250. l., Bolte: Montanus 581. l. 43. sz., Wesselski: Bebel I. 187. l. 46. sz. U. ö.: *Die Begebenheiten der beiden Gonnella*. 1920. 99. l., Semmerau: Poggio, 227. l. 166 sz., E. Kadlec: *Untersuchungen zum Volkssbuch v. Ulenspiegel*. 1916. 59—61. l., Gröger L. i. h. 29. l.

4. A megfiatalítás.

Hailbron városában egy Doktor ki-doboltatta, hogy más mestersége mellett a' vén banyákat-is meg-ifjítahajta. Alig lett meg a' ki-hirdetés, imé nagy számú banyák jöttek-öszve. A' Doktor meg-parantsoló nékiek, hogy holnap a' nevét és esztendejét mindenik fel írassa egy kis papírosra, és úgy vigye hozzája; a' melly meg-is lett. Itt lehetett olvasni: Bokor Kata 101 esztendő, Róka Panna 88, Bodor Éva 94, Bornemisza Pila 69, Szabad Juli 92 esztendő s a' t. A' Doktor meg-parantsolta, hogy harmad nap múlva ismét meg-jelenjenek; melly minden hiba nélkül meg-lett. A' Doktor el-kezde panaszolkodni, hogy a' tzedulák mind el-vesztek, vagy valami gaz ember el-lopta őket; azért szükséges hogy még egyszer a' neveket fel-írják, és holnap 10. óraker el-hozzák; mert monda tovább, idején kezdek a' dologhoz, mivel a' leg-vénebbiket meg-kell égetnem, és ennek a' porából kell az orvosságot tsinálnom a' többinek. Ha, ha! gondolta mindenik magában, talám én vagyok a' leg-vénebbik; azért kevesebbre iratom az időmet, hogy a' hamvazó szerda engem ne találjon. Midőn a' Doktor az új tzedulákat vette, az előbbieneket-is elő vette, és mondá a' környül álló Banyáknak: az előbbi tzedulákat ismét meg-találtam, de igen nagy külömséget látok az előbbi és a' mostaniak között: az előbbiben volt Bokor Kata 101 esztendő, az mostaniban pedig tsak 49. Róka Panna volt 88, most pedig tsak 42. Bodor Éva volt 94, most pedig tsak 46. Bornemisza Pila volt 69, most tsak 32. Szabad Juli volt 92, most 36. Azért magatok látjátok, hogy illy rövid idő alatt miképpen meg-ifjítottalak benneteket, mellyet sem Isten sem ember előtt el-nem tagadhattok, azért ki ki tartozik nékem meg-fizetni. Erre mind el-fakadtak nevetve, és a' meg-ifjúdott Banyák haza szégyenkedtek a' vén ködménben. (*Democritus*, 1815. k. I. 51. sz.)

E tréfa magva közös az *Eulenspiegel* 17. históriájával (*Ul. heilt die Kranken im Nürnberger Spital*), amely viszont Stricker Pfaffe Amisával (V. 805—931. vs.), a *Le vilain mire* c. ófrancia fabliauval (Barbazan-Méon: *Fabliaux*, 1808. III. l.) s Poggio 190. facetiájával áll kapcsolatban. Alapjául szolgált ez Molière *Le médecin malgré lui* c. darabjának is. Mindezekben betegek gyógyításáról van szó. Amis Lotharingiában tudomásukra hozza a betegeknek, hogy közülök azt, aki legelesettebbnek érzi magát, megöli s annak vérével gyógyítja meg a többit. Természetesen egyszerre mindenki egészséges lesz. Poggio facetiájában Petrillus gyógymódja még drasztikusabb: a legbetegebbet meg akarja főzni és zsírjával a társait meggyógyítani. *Eulenspiegel* azzal a fenyegetésével üríti ki a nürnbergi kórházat, hogy azt fogja

porrá égetni, aki az adott jelre legutolsónak távozik a szobákból. Eulenspiegel beteggyógyítását E. N. Reznicek *Till Eulenspiegel* c. népoporává dolgozta föl, melyet a berlini kir. operaház 1903. máj. 7-én előadott. V. ö. Lappenberg 238. l., Semerau: Poggio 228. l. 190. sz., Zipperling: *Das altfranzösische Fablet du vilain mire.* 1912., Kadlec i. m. 15—17. l., A. Andrae, Rom. Forschungen 27. 1910. 359. l.

Kónyi anekdotája, mely a csodálatos gyógyítás módjának a megfiatalításra átvitt későbbi változata, csak a megégetés és a gyors siker motívumaiban függ össze Eulenspiegel tréfájával. E változat, amely nem tartozik az *Eulenspiegel* népkönyv tartalmához, de kétségtelenül vele függ össze, nálunk még három helyen fordul elő: *Kassai Kal.* 1763. Toldalék (v. ö. Trostler József: *Mesenyomok a XVIII. sz. magyar irodalmában.* 1927. 21. l.), *Váti Kal.* 1786. és 1825. Az eredeti Eulenspiegel-história a *Susster Lipliben* tünik föl először (1808. 35. l. 8. sz.: *Lipli egy Ispotályban orvosság nélkül egy nap minden beteget meggyógyít*). A megégetés motívuma egy magyar népmesében is előfordul, v. ö. Nyr. 12. 376. l. Simonyi Zsigmond: *Tréfás népmesék és adomák.* 1902. 45. l. 2. sz.

5. Méhkas-história.

Német országban olytán méh-kasokat szoktak tsinálni, hogy egy ember-is könnyen belé fér. El megy egyszer Tillinko az Anyjával bútsúra, és annyira meg-részegegett, hogy egy méhesbe talált tántorodni, és ottan egy üres méh-kasban belé kútyorodott 's el-alutt. El-jön éjtszakának idején két tolvaj, és tanátskoznak egymás között, mondván, mindenkor hallották, hogy a' mellyik nehezebb kas, az legjobb. El-kezdtek azért emelgetni: 's egyszer arra akadnak, mellyben Tillinko alutt. Ezt rudra tették és vitték a' vállokon. Erre fel ébredt Tillinko, hallja a' tolvajoknak tanátskozásokat, de olly setét volt, hogy az ember a' mellette valót sem látta. Ki nyúl Tillinko a' kasból, jól meg-rántgizálja az elsőnek a' haját. E' pedig káromolja a' hátulsót, gondolván, hogy ő rángatta meg a' haját. A' hátulsó mondja; aluszol-e vagy álmodsz, hogy rángatnám én a' hajadat, mikor a' kast tartom. Kevés vártatva ismét az hátulsónak húzta-meg a' haját. Ez még jobban meg-haragudott, mondván: te panaszkodol hamis lelkü, pedig most úgy meg-rántottad a' hajamat, hogy még a' nyakam-is tsikorgott belé. Így, majd egyiket majd a' másikat rángatta; úgy hogy egész úton pereltek. Midőn leg jobban pereltek, úgy meg rántja az elsőnek a' haját, hogy majd hanyatt esett. Ezen meg-haragszik, el-veti a' kast, és néki esik a' hátulsó üstökének; ez is nem veszi tréfára, hanem amannak a' hajába ragaszkodik; ott húzták vonták egymást; Tillinko tsak meg nem hasatt nevetében: Végre el-unták a' veszekedést, szélllyel mentek, és a' kast ott hagyták. (*Democritus*, 1815. k. I. 63. sz.)

Ez az igen népszerű Eulenspiegel-tréfa legkorábban Georg Hayden *Salamon und Markolf* c. versében fordul elő. Ennek kézírata még 1479 előtt készült s egyedül álló a *Salamon és Markalf* latin és német nyelvű változatai közt (v. ö. E. Schaubach: *Georg Haydens „Salamon und Marcolf.“* Diss. 1881. 4. l.). Valószínűleg előszóából hallotta ő is, meg az *Eulenspiegel* szerzője is s egymástól függetlenül illesztették munkájukba. E tárgyat Hans Sachs is feldolgozta (*Eulenspiegel im pinkorb*, 1548. Fab. 4. 429. l. 529. sz.) s a korai francia gyűjteményekben, így Carnoy elbeszélései közt (Romania 8. 222. l. 5. sz.) szintén előfordul: ebben a csibész a tolvajokat egy csizmadiaárral szurkálja meg, aztán kiugrik a kosárból s elszalad. — Hasonló történet olvasható Martin

Montanus *Wegkürzerében* (Bolte kiad. c. 5.), ahol a vitéz szabó úgy szabadul meg a két óriástól, kik a fa alatt alusznak, hogy felmászik a fára, s hol az egyikre, hol a másikra dob egy-egy követ. Az eltalált mindig azt hiszi, hogy a másik ütötte meg, amin hajba kapnak s agyonverik egymást. V. ö. Kadlec i. m. 89—92. l.

Kónyi elbeszélése megfelel az *Eulenspiegel* népkönyv 9. históriájának: *Die neunnd history sagt wie Vlenspiegel in einen Ymenstock krouch, vnnnd zwen bei nacht kamen vnnnd den ymenstock wolten stelen, vnnnd wie er macht das sich die zwen raufften vnd liessen den ymenstock fallen.* Még a következő magyar előfordulásait ismerjük: 1. *Susztér Lipli*, 109. kkl. 23. sz. — 2. Jókai Mór: *A magyar népadomái*, 1857. 66. l. — 3. Jókai Mór: *A magyar nép élee*, 1907. 52. l. — 4. *Köcsög Muki*, 1898. 15. sz. — 5. A hevesmegyei Besenyőtelkén feljegyzett népies magyar változatát l. MNGy. IX. 76. sz. 527. l.

6. A kalmárok megcsúfolása.

Francia országból ment egy Katona Frankofurtumba a' régi idöben, és az úton bé-szállott a' tsillag vendég fogadóba. Jöllehet hogy a' Katonának a' ruhája rongyos volt, de francia aranyokkal jól meg-volt spékelve. A' vendég-fogadós meg-betsülvén ötet mint Katonát, és valamely gazdag Kalmárok közé ülteté asztalhoz. Ez igen meg-komorítá a' Kalmárokat, azért-is a' Katonának mindent ellenére tettek, a' mit tsak lehetett... Estve idején fekönni készül a' Katona, bé-vezeti a' vendég-fogadós egy szobába, mellyben külömb-külobmb-féle vetett ágyak voltanak, 's azok közül a' leg-szebbikbe fekszik. Ezen meg-bosszonkódtanak a' Kalmárok, és lábánál fogva akarták le-húzni. A' Katona könyörög, hogy tsak addig várakozzanak, míg a' flastromját meg-keresi az ágyban, melly a' lábárul esett vala le, azután örömet el-megy. Midön a' Kalmárok a' flastrom felöl hallottak, azt gondolták, hogy a' Katona tele van frantzal, azért néki engedték az ágyat, és másikat választott mindenik magának, korán reggel fel-költék a' Kalmárok és a' Katonát az ágyban hagyták. Azután a' Katona-is fel-költ, mindenik Kalmárnak az ágyában belé rezelt, azután ki-fizette a' vendég-fogadóst, és el-ment. Midön a' szolgáló vetni akarja az ágyat, belé markol a' rossz bűzbe, szidja a' Kalmárt rettenetesen, azután a' másik ágyhoz megy, hát ott is azon egy híron pendül a' dolog; mellyet azután a' vendég fogadósna meg-beszél, hogy melly betstelenek voltak a' Kalmárok, 's ellenben melly derék ember a' Katona. (*Democritus*, 1815 k. I. 70. sz.)

Kónyi anekdotájának piszkos részlete egybevág az *Eulenspiegel* népkönyv 85. elbeszélésével: *Die LXXXV. histori sagt wie vlenspiegel einer wirtin in das bet scheisz vnd die wirtin vberredt das es ein pfafl gethon het* (v. ö. Lappenberg 123—124. l.). A színhely is megegyezik, a különbség csupán az, hogy Eu. egy papot csúfol meg, s ezzel a fogadós-nén is bosszút áll, aki minden jó ételt e kitüntetett vendége elé tesz, őt pedig szegénysége miatt megveti. Ugyanez Paulinál is olvasható (c. 653.), továbbá Hans Sachsnál (*Das Ay ins Pfaffen Pet*, 1544. Feb. 3. 316. l. 157. sz.) és az angol *Merie tales of Skeltonban* (c. 123.), amely, Lappenberg gyanítása szerint (279. l.), *Eulenspiegel* szerzője előtt ismerős lehetett. L. továbbá Bolte: Pauli II. 399. l. 653. sz. j.

7. Jó tanács a szabóknak.

El megy Tillinko Hamburgban a' szabók tzéh-mesteréhez, és azt mondja néki, hogy a' körül-lévő tartományokból és városokból hívatassa össze a' szabókat, kik nem az ő tzéh társaságához tartozandók-is, és olly mesterségre tanítja őket, a' melly nékik igen hasznos; és még a' Világ meg fognak emlékezni róla még a' maradéki-is. Nosza a' tzéh mester néki örül, egy nagy petésés levelet ki-küld, hogy egy bizonyos napra mind meg-jeljenek. Midön igen sokan össze gyültek, úgy hogy a' város-is tsudálta a' temérdek szabóknak sokaságát, kiki akarta meg-hallani azt a' hasznos mesterséget. Végre hirt ad a' tzéh mester Tillinkónak, hogy már jöjjön, mind egygyütt vannak. El-jön Tillinko, és őket egy nagy tágas piatzra vezetí; számtalan volt a' nép, kik már alig várták a' dolognak ki-menetelét; azután fel-megyen egy magas toronyba, és így kiált-le: hallyátok-é betsületes tzébéli szabó mester emberek! jól fel-jegyezzétek magatoknak, hogy, ha óllótok, réf, tzérna, tü és gyüszötök vagyon, ez elég a' ti mesterségetekhez; mindazonáltal ezt a' mesterséget tanuljátok-meg tölem, és még fíjaitoknak-is testamentomban hadjátok, hogy midön varni akartok, el ne felejtsetek a' tzérnának végén tsomót kötni. A' szabók tsak néznek egymásnak szemébe: ezt a' mesterséget úgy-is mind tudjuk, felelének; hanem ha tud-é még más valamit; mert tiz, tizenöt mért földnyirül hijában, és illyen bolondsáért nem akarunk ide fáradni. Halljátok-é, mondá Tillinko, a' mi ezer esztendővel ez előtt történt, arra nem igen szoktunk emlékezni; de mivel tsak így köszönitek meg jó akaratomat, tehát el-mehet mindenik vissza, a' hounét jött. Ezen el-kezdének nagyon lármázni, ki nevetett, ki szitkozódott, s mái napig-is meg emlegetik Tillinkot. (*Democritus*, 1815. k. I. 122. sz.)

Kónyi Tillinkó-tréfája, amely rokon a három bölcseségről szóló középkori elbeszéléssel (*Gesta Rom.* c. 103.), pontosan egyező párja az *Eulenspiegel* népkönyv 50. históriájának: *Die L. histori sagt wie Eulenspiegel die schneider im gantzen sachsen land beschreib er wolt sie ein kunst leren, die sollt inen vnd iren kindn gut thun.* Az eltérés csupán a helyben van: *Eulenspiegel*nél Rostockban történik a szabók összejövetele. Lappenberg eredeti német tréfa maradványának tekinti (257. l.) ezt az elbeszélést, s kapcsolatba hozza azzal, hogy a szabók a középkorban valóban tartottak kongresszusokat, ahol a mesterségükbe vágó dolgokat tárgyalták meg. *Eulenspiegel* tréfája nem egyéb, mint ennek a szokásnak kigúnyolása. A magyar *Eulenspiegel*ben Suszter Lipli (25. sz. 122. l.) a halálos ágyához hívja a szabókat a végrendeletileg köti lelkükre a cerna végére bogozandó csomót. Hasonló motívumot találunk Nagy Ignác egyik adomájában (*Bors és paprika*, 1845. 578. sz.): egy földesúr összejövetelre hívja föl a vidék összes koldusait, s mikor ezek izgatottan lesik az ajándékot, kihirdeti, hogy soha hozzá koldulni ne jöjjenek, mert teljesen hiábavaló lesz a fáradságuk.

8. Bolondmag.

Egy Hertzeg udvari népének környül-vétele közben a' kertben sétálgatván, az udvari bolondra talál, a' ki valami fű magot hintett a kapálatlan földre; a Hertzeg kérdezi tőle, mit vetsz te ottan? A' ki felele: én bolondokat vetek. Hát miért nem inkább okos embereket vetsz? Azért, felele a' bolond, mert az ide való föld azokat nem termi-meg. (*Democritus*, 1815. k. II. 2. sz.)

Rokon az *Eulenspiegel* 73. históriájával: *wie Eulenspiegel in einer Stadt in Sachsen Land gelegen Stein säet, darum er angesprochen*

ward, und er antwort, er säe Schälk. Különféle változatokban s más és más személyekhez fűzve kedvelt darabja volt a régi gyűjteményeknek, pl. Kirchhof I. 413. sz., Claus Narr 85. l., Flögel: *Gesch. der Hofnarren*. 1789. 456. l. Nálunk is még több nyoma található: 1. Andrád: *Anekdóták*. 1789. I. 132. sz. — 2. *Házi és Úti Kal.* 1798. — 3. *Pesti Kal.* 1799. 1804. — 4. *Budai Kal.* 1807. — 5. *Hazai Kal.* 1816. — 6. Dugonics: *Magyar példabeszédek*. 1820. I. 120. l. — 7. *Közhasznú Honni Vezér.* 1836. 163. l. 30. sz. — 8. *Esztergami Kal.* 1837. — 9. Vas Gereben: *Neves-sünk.* 1856. 184. 240. l. = ÖM. IX. 444. X. 355. l. — 10. Kőmives János: *Gondüző.* 1867. 313. sz. — 11. Tóth Béla: *MA.* VI. 309. l. (Metternich hercegről és Akliról).

IV.

Andrád Sámuel Eulenspiegel-anekdotái (1789—1790).

Alig egy évtized múlva a *Democritus* nyomába lépő Andrád Sámuel nagyhatású anekdota-gyűjteményében,³⁹ amelynek igen nagy érdemei vannak a világhíres vándortárgyak átplántálásában, a következő három Eulenspiegel-históriára akadunk.

9. *Olesó stiblik.*

Változtatni akarván egy tsalárd a' várost, melyben sokáig korhelkedett, szüksége vala egy pár stiblire, de pénze nem volt, hogy vegyen. Azért tsalárd-sághoz, mint *manualis*-sághoz nyul. és azzal így teszen szert egy pár Német láb-tokra. (A' paputsot lábtyünek is nevezhetnök.) El menyen egy stibli-diához (Suszter), és az öttse bőriből (*Kalbleder*) egy pár láb-tokot alkusz. meg-méreti a' lábát, és azt mondja, hogy holnap 7. órakerülhetetlenül szüksége leszen reá, melyet meg-igére néki a stiblidia. Tsak hamar azután más varró-diához megyen, és annál-is alkuszik egy párt olyant mint az elébbeni, és azt mondja, hogy holnap reggeli 8. órakerülhetetlenül szüksége leszen reá; melyet néki ez-is meg-igére, hogy el-készit, és el-hoz. Az első el-jó más nap 7. órakerülhetetlenül szüksége leszen reá, melyet meg-igére néki a stiblidia. Mert el-felejtette volt meg-mondani (hazudni), hogy az egyik lába vastagabb. De a' külömben semmi sem, monda a' tsalárd, üsd tsak kaptára, mert dél után el-akarok utazni, az alatt a' másikat, minthogy lábamhoz illik, meg-tartom. Alig megyen ez el, jó a' más suszter-is a' stiblikkel. Ezen a' stibli-dián-is éppen úgy hegedült a' tsalárd mint az elsön. Az egyik stibli jó volt, a más tökéletlen okra nézve igen szoross. Ennek-is kaptára kellett ütödni 's dél után el-jöni. Midön ezen a' módon egy pár új stiblire verekedett volna a' tsalárd fejü láb, ki-fizeté a' fogadást és el-utaza. Dél után el-jöve mind a' két stiblidia a' kaptározott stiblikkel. Midön az ajtónál egybe-találkozván hallanák, hogy a' stiblis el-utazott, és látnák, hogy meg-tsalattattanak, kotzkát vetének, hogy melyiké legyen a' két özvegyen maradott láb-tok. (I. 73. sz.)

Hasonlóképen tesz szert lábbelire Eulenspiegel Erfurtban az 1532. kiadás XCII. elbeszélése szerint (*Wie Vlenspiegel ein par schu kaufft on gelt*). A kicsalt cipőkben aztán futásnak ered s üldözőinek azt kiáltja vissza, hogy fogadásból szalad (v. ö. Lappenberg 141. l.). Megvan

³⁹ György Lajos: *Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái*. Kolozsvár 1929.

ez az anekdota Erasmusnál (*Coll. fam. opus*) és Joh. Gastiusnál (*Conv. serm.* 1541). Fritz Reuter, a híres német népies író, szintén feldolgozta. V. ö. A. L. Stiefel, *Ztschr. f. vergl. Lit.-gesch.* 8. 1895. 483. l., A. Andrae, *Rom. Forsch.* 27. 1910. 358. l. — Anekdotáink közt még többször előkerül: 1. *Budai Kal.* 1806. — 2. *Suszter Lipli*, 1808. 12. sz. 49—52. l.: *Lipli pénz nélkül sarukat vesz.* — 3. *Az Űstökös* VI. k. 1860. 11. sz. 81. l.: *Hogy tett szert V. Jancsi csizmára.* Elbeszélés Sz. J.-től: V. Jancsi egy tűzről pattant magyar fiú a régi világban Pesten, ahová apja juratériára küldötte fel. A Kecskeméti-utcában a „Két medvé“-be száll s ott követi el ugyanezt a csínt. — 4. Baczur Gazsi: *Jogász humor.* 1878. 38—40. l. (V. Jancsiról, az előbbivel egyező).

10. A fogadásoknak tetsző nóta.

Jól-lakván egy utas a fogadóban, mikor meg-kellene fizetni, azt mondja, hogy néki bizony egy krajtzárja siuts, hanem egy szép nótát fú érette. A tsapláros azt mondja káromkodva, hogy néki pénz kell, nem ének.

— De ha én olyant énekelek, mely néked tetszeni fog, acceptálad-e a' fizetésbe? — kérdé az idegen.

— Legyen, nem bánom, — mondja a' fogadós; — de olyan legyen, hogy nékem tessenek.

Utoljára ki-huzá amaz az erszényét, és monda:

— Már most fuvok egyet, a' mely Kendnek bizonyosan tetszeni fog, — és mikor énekelni kezdé, ki-nyitá az erszényit és meg-fizete.

— E' bizony tetszik, — szólla a' fogadós.

Amaz el-tevé az erszényit és monda:

— Igy hát szent immár közöttünk a' békesség.

Andrád anekdotájának (I. 360. sz. = *Vade Mecum*, II. 124. sz.) nem világos a csattanója. Úgy kell érteni, hogy a vendég előveszi a pénztárcáját s énekel, amiből a fogadós azt sejtí, hogy mindjárt pénz hull a markába. Ezért mondja, hogy tetszik a nóta, de ezzel a kijelentésével az előbbi megegyezésük szerint a fizetés el is van intézve. Hasonlókép szedi rá a fogadóst s fizetés nélkül áll tovább Suszter Lipli (22. l.). Ezekben a változatokban *Eulenspiegel* egyik híres tréfájára ismerünk: *Die LXI. histori sagt wie Ulenspiegel zu Erdfurt ein metziger noch vm ein braten betrog.* A *Repeues franchises* középkori költemény hasonló tréfát beszél el Villonról (*Oeuvres de Fr. Villon*, ed. Moland, II. 3. 814—921. vs.). Ezzel egyidőben Poggio is lejegyzí ezt a történetet (c. 259: *De cantilena tabernarius placeta*), a befejezésben némi eltéréssel a két előbbitől. Poggiót használta forrásul Kirchhof (I. 193: *Von dem gesang so die wirt gern hören*) s olvasható Wickramnál (*Rollwagenbüchlein*, c. 53.) és Montanusnál is (*Wegkürzer*, c. 13.) a XVI. században. Ez utóbbival függ össze a Heinrich braunschweigi herceg hasonló tárgyú darabja (*Comedia von einem Wirte*, ed. L. Holland. Lit. Ver. 36. k. 445. l.). L. a további utalásokat Bolte: Wickram, I. 375. l., Bolte: Montanus, 567. l., Semerau: Poggio, 235 l., Kadlec i. m. 45—47. l.

11. *Oremus.*

Egy ifju falusi Pap az Oskola-Mesterrel egykor a' többek között beszélni kezdének (!) a' falubeli szép asszonyokról.

— Az igaz, — mondja a' Pap, — hogy a' mi falunkban rakássával hever a' sok szép asszony, a' kiknek párját nem találja az ember, ha a' dió fáig Léváig s Déváiig mind fel-járja-is az országot. Az ilyen asszonyoknak örömet prédikáll az ember, és az ilyen szép nyáját merő gyönyörűség legelni.

— Bizony Tisztelendő Atyaságodat — monda az Os. Mester, — nagyon-is betsüllib azok, és igen kevesen vagynak közülök, kik leg-nagyobb gráziának ne tartanak, ha Tisztelendőséged őket meg-látogatja.

— Tapasztalja-e azt Kend Mest Uram? Ked egy derék és betsületes ember, Ked előtt nintsen semmi titkom, mert a' dolgot tudom hogy nem mondja elébb. Némelyek azok között az asszonyok között tettetik, mintha ellenségim volnának, tziromlnak engemet férjek előtt, holott azok szeretnek leginkább. Egy szóval gustusom szerént való mátrónak; ha Kend ugy tudná mint én, bámulna rajta.

— Tiszteletes Uram! tudja hogy én mint a' nyul úgy tudok hallgatni.

— No jól van Mest Uram, a' jövő vasárnap mind az Oltárhoz járulnak az asszonyok, tsak vigyázzon Kend, a' melyik előtt én azt mondom: *Oremus*, az engemet jó szívvvel meg-szenved.

Az ujságon kapó Oskola-Despota alig várja, hogy jöjjön vasárnap, és akkor is egy fél órával hamarább kezd harangozni. Utóljára el-jő az Oltárhoz a falubeli Nótáriusné, és minekutánna egy két titkos kedves tekintetet vetett volna az áldozó Papra, le-teszi áldozatját az Oltárra.

— *Oremus.*

— Azt bizony meg-gondolám, — mormolá magában a' Mester.

Ezután elé tappoga a' biróné az ő áldozatjával, és kedves szemekkel tekinté Tiszteletes Uramra.

— *Oremus.*

A mézárósné.

— *Oremus.*

Több pásztorjokat esmerő juhok-is vagy Magyar Országi nöstény ber-kék járultanak elé, a' kik előtt mind *Oremus* mondatott.

— Ennye boszorkány-bordából szóttek! mitsoda jól tudják magokat tettetni, már ezt ki hitte volna! — mormolá most-is magában az oskola-Monárka.

Végezetre elé-lipitzkedék a' Mest Uram kedves élete Párja-is Titt. Os. Mesterné Asszonyom leg-hátul. Mest Uram szeméit le-függesztvén, fülit fel-emelé, hogy nagy legyen mint a' száárnak. A' Pap pedig el-kezdé ekkor-is:

— *Oremus.*

A Mester inti a' Papot, és azt sugja néki:

— Az az én feleségem.

— Semmi sem, — monda a' Pap, — tsak ugyan *eo non obstante Oremus* még-is.

Ez az Eulenspiegelnek tulajdonított tréfa, amelynek egyetlen magyar nyomát Andrád anekdotája (II. 46. sz.) örzi, az 1532. erfurti kiadásban került a népkönyv történelmi közé: *Historie XCVII. Wie Vlenspiegel ein metz het, die er fur sein ehewrauen ausgab vnd verdinget sich zu einem dorfpfarrer.* Eulenspiegelnél a jelige: „Brems“, v. ö. Lappenberg, 143. l. Az erfurti kiadó Bebel-től (L. II. c. 40: *De sacerdote & aedituo*) vette át ezt az elbeszélést, amely párhuzamba vonható Poggio 142. facetiájával és Hans Sachs egyik mesterdalával (*Ewlenspiegel mit dem prems*, Goetze-Drescher III. 219. l.). L. a további utalásokat Wesselski: Bebel I. 185. l. 40. sz. j. és Semerau: Poggio 223. l. 142. sz. j.

V.

Suszter Lipli, az első magyar Eulenspiegel-könyv (1808).

A XVI. század óta figyelemmel követhető Eulenspiegel-nyomok után csak nagy későn, a múlt század elején, jelentkezik az első olyan magyar könyv, amely elejétől végéig Eulenspiegel-tréfákat tartalmaz. A M. Nemzeti Múzeumban található — talán egyetlen ismert példányának — címlapja a következő: *Amaz Ország-szerte elhiresült Suszter Liplinek élete, tettei, dévaj, és tzigéres Furtsaságai. Huszön-öt szakaszokban foglaltatva, ugyan annyi fa-metszésekkel ékesítve, az Olvasónak mulattságára nyájossan öszve-szededgetve.* Pesten 1808. Hartleben Konrad Adolf Könyvárusnál a Vátzi utzában. 8-r. 125 l.

Magát meg nem nevező szerzője szombathelyi Holosovszky Imre (1766—1829.) kir. sőtiszt volt, aki a múlt század elején, 1808 és 1812 között, még néhány németből átdolgozott regénnyel szórakoztatta az olvasni vágyó magyar közönséget.⁴⁰ Ebben a „nyájosan gyönyörködtető könyvetskében“ is fáradsága egyetlen jutalmát az olvasók „mulandó mosolygásának“ felderítésében kereste. Célját minden biztonnal elérte. Könyve az olvasók kezén elkallódott s annyira feledésbe merült, hogy nevezetes vonatkozású tartalma s az a történeti jelentősége, hogy a világszerte elterjedt Eulenspiegel-tréfák első összefüggő változat-sorozatát nyújtja, a szakirodalomban a mai napig teljesen észrevétlenül maradt. Pedig nem éreketlen, hogy — bár megkésve és megfogytakozva — mi hozzánk is eljutott az Eulenspiegel-népkönyv s elévülhetetlen tréfáit, amelyek évszázadok óta kalandoznak, a mi közönségünk is olvasta és egykor megnevelte. Magyar változatunk az Eulenspiegel-népkönyv átdolgozott és megrövidített típusa, amely az eredeti szerkezet 96 históriájából csak a következő 25 fejezetet tartalmazza: 1. *Suszter Liplinek születéséről, 's neveltetéséről* (megfelelője: Die erst historii); 2. *Liplinek inaskodása* (Die LXII. historii); 3. *Lipli vándorol* (e fejezetnek nincs megfelelője az eredeti alapszerkezetben); 4. *Lipli pénz nélkül eszik, 's iszik* (LXI. és LXXX.); 5. *Lipli egy Péknél inaskodik* (XIX.); 6. *Lipli a' kötélén tántzol* (III.); 7. *Képiróvá lesz Lipli* (XXVII.); 8. *Lipli egy Ispotályban orvosság nélkül egy nap minden betegeket meggyógyít* (XVII.); 9. *Lipli eladja a' lovát 's akasztófára ítéltetik* (LVIII.); 10. *Tanult versenségbe keveri magát Lipli a' Vitenbergi fő-oskolában* (XXVIII.); 11. *Lipli egy szamarat olvasásra tanít* (XXIX.); 12. *Lipli pénz nélkül sarukat vesz, és ravaszág által kimenekedik az örök körmeikből* (XXXII. és 1532. Hist. XCII.); 13. *Ismét pénz nélkül eszik Lipli, és egy fogadóst faggat* (XXXIII. és LXXVIII.); 14. *Megtsal Lipli egy Mészároost* (LX. és LXI.); 15. *Tejet vásárol Lipli, és Kováts lessz* (LXX. és XL.); 16. *Vargává lesz Bernburgban Lipli, és a' szabókat faggatja* (XLIII. és XLIX.); 17. *Lipli egy Szütsnél áll be* (LIIII.); 18. *Lipli egy Ügyészt tsal meg* (XXXVIII.); 19. *Lipli egy lókereskedőt megtsal 's tizenkét vak Embereket meg aján-*

⁴⁰ Szinnyei: MI. IV. 1028. h.

dékoz (1532. Hist. XC. és Die LXXI. histori.); 20. *Egy Timárhoz áll be Lipli, és egy fogadást megtsal* (LVII.); 21. *Lipli egy Vízhájum Kalmárnál külömbféle tsalfaságokat követ el* (LXIII.); 22. *Tovább kellvén Lipli egy parasztot megtsal, és ser-főzővé leszen* (XLVII.); 23. *Elloppják Liplit, azután egy Szabónál áll be* (Die neund history); 24. *Bosszút áll Lipli egy vendégen, és Annyát kenyérre segíti* (VI. és LXXXVI.); 25. *Liplinek betegsége 's halála* (L. és XCIII.).

Magyar Eulenspiegel-könyvünk tehát olyan átdolgozott kiadás, amely az eredetét egyharmadára rövidítette és vonta össze: 25 fejezetében az alapszerkezet 31 históriájára és az 1532. erfurti kiadás 2 betoldására ismerünk. Egyáltalában nem követte az évszázadok óta számtalanszor lenyomatott *Eulenspiegel* menetét, sorrendjét és kapcsolatait, hanem önkényesen válogatta össze a tetszésének megfelelő részleteket. Néha egy fejezetben két mozzanatot is összeolvasztott, ami forrásának megrövidítésével⁴¹ és módosításával járt. De azért elég híven megőrizte az átvett darabokban mintájának minden lényeges motívumát, úgy hogy a Lipli kópéságaiban nem nehéz ráismerni *Eulenspiegel* jellegzetes vonásaira és páratlan leleményességére. Csupán egy vonás hiányzik belőle: az *Eulenspiegel* trágársága és féktelen szabadossága. Azok a vaskos, durva, sokszor ocsmány részletek, amelyek még a középkorba visszanyúló népies humor kirívó színeit viselik magukon, nem jutottak be a magyar szövegbe. Az átdolgozó ízlése kiküszöbölte belőle mindazokat a visszataszító tréfákat, amelyek már a múlt század elején nem bírták meg a nyomdafestéket. A magyar *Eulenspiegel* tehát ízléstörténeti szempontból is érdekes változat. Arra vall, hogy a közízlés és az irodalmi felfogás a múlt század elején az író és a kiadót *Eulenspiegel* átültetésében és kiadásában erős rostálgatásra és gondosan egybeválogatott szemelvényes formára készítette.

Meg kell állapítanunk azonban, hogy nem a magyar *Eulenspiegel* szerzője, Holosovszky Imre, volt az, aki a válogatást, átdolgozást s a régi szöveg újszerűvé tételét keresztülvitte, hanem 1807-ben egy német kiadó jött arra a gondolatra, hogy az olvasásra különben igen érdemes *Till Eulenspiegel* históriáit csak az obscén részletek teljes mellőzésével lehet kinyomtatni és terjeszteni. Kiválogatta tehát, amint előszavában mondja, azokat a fejezeteket, amelyek az olvasó élvezetét nem zavarják. Keze alatt egy új *Eulenspiegel* született, amely teljesen levetkőzte durvaságát és sokszor visszataszító szennyességét. A XIX. század és napjaink *Eulenspiegel*e ez, aki új habitusában a szalónok választékos környezetébe s a gyermekszobák tiszta vidámságába is beléphetett. Ez a nevezetes kiadás, amely a magyar *Eulenspiegel*nek is mintául szolgált, a következő volt: *Leben und Thaten, Schwänke und Possen des Till Eulenspiegel zum angenehmen Zeitvertreibe lustig und kurzweilig in 25 Kapiteln beschrieben. Mit 25 schönen Holzschnitten geziert.* Frankfurt u. Leipzig 1807. 8-r. 151 l.

Bizonyára maga Hartleben adta ezt a példányt Holosovszky ke-

⁴¹ Elhagyott fejezetek: 2. 3. 5—8. 10. 11—16. 18. 20—26. 30. 31. 34—37. 39. 41. 42. 44—47. 51—53. 55. 56. 59. 63. 65—69. 72—77. 79. 81—85. 87—92.

zébe, aki az 1000 példányban megjelent átdolgozásáért kiadójától 40 forint honoráriumot kapott.⁴² Így történt, hogy 1808-ban már az olvasók kezében forgott az új *Eulenspiegel* magyar mása, amely az eredetijének színes nyomású gyenge fametszeteit is kölcsön vette. Alig is változtatott valamit rajta. A magyar és német népkönyv 25 fejezetének sorrendje, címfelirata és tartalma pontosan fedi egymást. Eredetisége csaknem teljesen kimerült abban, hogy Till Eulenspiegelt Liplinek nevezte s itt-ott elvétve belevegyített néhány magyar színt, a nélkül azonban, hogy a német népkönyv idegen vonásait következetesen törölte volna. Amint szelleme, úgy cselekvényének környezete is megmaradt németnek. Holosovszky érdeméül csupán annyit jegyezhetünk fel, hogy a korának ízléséhez idomult *Eulenspiegel* első magyar átültetője, a Lipli név alatt rejtőző s észrevétlenül maradt Eulenspiegel-tréfasorozat első tolmácsolója nyelvünkön.

Alább néhány olyan szemelvényt közlünk belőle, amely magyarul ebben a kiadásban jelent meg először.

12. Tudós kérdések.

Lipli... Vittenbergába jutott, a' hol egynehány Deákkal versenkedni kezdett. Nem tudott végtére egyébként Lipli magán segíteni, hanem hogy magát olly Böltsnek lenni állította, a' ki a' legnehezebb kérdésekre-is meg tudja felelni. Az Elöl-járók eleibe idéztetett azért. Minden Tanítványok megjelentek, 's Lipli nagy göggösen fellépett a' karékba; a' mikor osztán az Oskola Igazgatója előre lépett, hogy némelly kérdésekkel késértené.

— Mondjad meg nekünk fő-tudományú Bölts! — ugymond — hány tsepp viz vagyon a' tengerben? — Hevenyen felele Lipli:

— Fő-érdemü Igazgató, egy tseppig meg fogom ezt határozni, mihelyt minden folyóknak, 's vizeknek megparantsoljátok, hogy folytoktól megszűnyenyenek, 's a' tengerbe ne keveredjenek, hogy így a' Tengernek vizeit egyedül, 's magában megmérsékelhessem, 's tseppjeit felszámolhassam. De mivel ez hatalmatokban nints, azért a' kérdésekre való felelet is önként megszűnik.

Az Igazgató elpirulva tovább ment, és egy más Oktató lépett előre kérdvén:

— Ádám idejétől fogva máig hány napok multak el? — Tsak hamar felelt Lipli:

— Ádám idejétől fogva hét napok multak el, és ha ezek elmulnak, ismét más hét napok következnek Világ végéig.

Megtsalatott az oktató, 's a' Deákok azonkívül ki is nevték. Már most egy harmadik Tudós lépett elő, kérdvén:

— Hol vagyon a' Világnak közép pontja? — Lipli felele:

— A' világ közép pontja itt vagyon a' Vittenbergai fő-oskolában, ha pedig ezt hínni nem akarjátok, mérjétek bár egy sinorral az egész Földet, és ha tsak egy hajszálnyit hibáztam, nevezetek számárnak. — A' Deákok e' Tudóson is hahotáltak, és Lipli most fennszóval monda:

— Drága Uraim! Én eleget tettem kérdéseiteknek, most már ti is feleljetek az enyimre; mondja meg Tudós Uram, melly nehéz a' Hold?

A Tudós ide 's tova taszigálta vendég haját, de felelni nem tudott. Nevelt Lipli, mondván:

— Nem nehezebb a' Hold egy fontnál, mert egy font valami egész, a' melly négy fertályokból áll, de ám a' Hold is négy fertályokból áll, tehát éppen egy fontos.

A' Deákok hangos katzagásra fakadtak, a' Tudósok haza szöktek, és Lipli jó békével szállására ballagott. (43—46. l.)

⁴² V. ö. Szinnyi i. h.

E népies származású tréfa rokonsági köréből említhetünk még néhány magyar változatot. 1. Vas Gereben: *Nevecsünk*. 1856. 277 l.: Valaki fogadást köt arra, hogy kiissza a tengert. Amikor vállalkozásának végrehajtására kerül a sor, azt követeli, hogy előbb a folyóvizet különítsék el, mert csak a tengerre értette a fogadást. — 2. A *Paprika* c. Veszprémben megjelent élclap 1. 1883. évi. 3. sz.-ban ráakadunk Eulenspiegel kérdésre: „Milyen nehéz a hold?” — 3. Tóth Béla *A magyar anekdotakincs* IV. 131. lapján a „Hogy hívják az én komámat Ercsiben?” c. Eötvös-anekdotát közli. Eötvös József ezt a két kérdést adja fel az ercsibeli embernek: 1. Hány stáció ide a másvilág? 2. Milyen mély a tenger? A paraszt a találó válaszokat megadja s ezzel a kérdéssel vág vissza: „Azt mondja meg nekem az úr, hogy hívják az én komámat Ercsiben.” E népszerű magyar változat ugyanezen kérdésekkel, de Eötvös neve nélkül olvasható még a következő helyeken: 4—5. *Herkó Páter* I. 1893. 20. sz. 6. l.: *A kolozsvári examen*, és u. o. 2. 1894. 22. sz. 12—13. l.: *A három kérdés* (Cenner Lajos elbeszélése); 6. *Uram Bátyám* 13. 1898. 40. sz. 476. l.: *A tudós paraszt*. — 7. Hasonló népies tudós kérdéseket közöl Kálmány Lajos: *Hagyományok*. 1914. II. 132. l. 25. sz.: *Mátyás király és a cigány béres*, u. o. II. 145. l. — 8. A ponyvára került magyar *Eulenspiegel*-ben szintén szerepelnek ilyen kérdések: *Köcsög Muki*, 8. sz.: *Köcsög Muki a Nemismerdi egyetemen*.

A Lipli wittenbergi mulatságos szerepléséről közölt elbeszélés, amely két kérdéssel (mennyire van az ég a földtől, milyen széles az ég) rövidebb a neki megfelelő *Eulenspiegel*-históriánál (*Die XXVIII. histori sagt wie Ulenspiegel zu Brag in Behemen vff der hohen schul mit den studenten conuersiert, vnd wol bestond*), valamint a felsorolt magyar változatsor a talányfejtés népszerű csoportjába tartozik. Eredete egyrészt Indiában és Tibetben nyomon követhető, másrészt nyugati illetőleg régi germán szokásokkal függ össze (v. ö. Ztschr. f. deutsches Altertum, 3. 25. Ztschr. f. vergl. Wortforsch. 13. 49. l.). Különböző formái vannak: 1. a kérdések célja, 2. a kérdező és a kérdezett személye, és 3. a kérdések tartalma szerint. — A rejtélyes kérdések megfejtésével az illető valamely veszélyt hárít el (életét vagy vagyonát megmenti: cinkotai kántor), valami előnyt ér el (pl. menyasszonyt szerez), vagy egyszerűen a természetes ész fölényéről tesz tanuságot. Az utóbbi irány a középkor és az újkor tudós és népies költészetében számos nyomot hagyott. Különösen a népköltészet szatirikusan élte ki és fejlesztette tovább, úgy amint *Eulenspiegel*-nél és a magyar anekdotákban észrevehető. A kérdező és a kérdezett viszonyában két fő formát lehet megkülönböztetni: vagy maga a kérdezett felel (*Eulenspiegel*), vagy pedig helyette más vállalkozik a kérdések megfejtésére (cinkotai kántor-típus). Tartalmuk szerint a kérdések rendkívül gazdag változatsort mutatnak. Vannak azonban bizonyos kérdések, — ilyenek az *Eulenspiegel*-ben szereplők, — amelyek minden időben és minden népnél kedveltek voltak.

Komoly kérdések és feleletek előfordulnak már a *Talmud*-ban és a keresztény iratokban. Ezek gyakran teszik a világ középpontjává Jeruzsálemet és a Golgotát. Nasreddin 70. elbeszélésében (Wesselski: Nasreddin, 70. sz., Kunos: Nasreddin, 55. l.) a keresztény szerze-

tesek egyik kérdése a világ középpontja iránt érdeklődik, s ugyanez a forma megtalálható a spanyol Timoneda *Patranuelo*jának 14. meséjében (v. ö. Schnorr: Archiv, 9.422. l.) és a Liebrechtől említett gascognei változatban (Germania, 7. 506. l.). A tipikus válasz az, hogy az illető földbe üti botját, s azt a pontot jelöli meg a föld középpontjául, ahol az megáll. Teofilo Folengo *Orlandino* c. versében egy papnak többek közt erre a két kérdésre kell felelnie: mennyire van a föld az égtől s hány csepp van az adriai tengerben? A pap szakácsa, Markalf, aki ura helyett felel, az első kérdésnél hivatkozik az ördögre, aki zuhanásával az ég és a föld közötti távolságot lemérte, s a második kérdésnél azt kívánja, hogy zárják el a folyók torkolatát, miként az Plutarchosnál, Aesopusnál és Steinhöwelnél is előfordul. A legrégebb német változatban, Stricker elbeszélésében (*Pfaffe Amis*, l. 39—180. vs.), Amis azt követeli a kapzsi püspöktől, hogy állítsa meg a tengerbe torkolló folyóvizeket, s ha ezt véghez viszi, ő is megfelel kérdésére. Már Folengo előtt Sacchetti 4. novellája feladja azt a kérdést, hogy mi a távolság a föld és az ég között s hány csepp van a tengerben. Az is tipikus forma, hogy Sacchetti molnára egy bizonyos számot mond s azt követeli a zsarnoktól, hogy vizsgálja felül adatainak helyességét, ha nem hisz a szavainak. Majd Paulinál (c. 55), a vele összefüggő Hans Sachsnál (Fab. 4. 103. l. 304. sz.) és Waldis *Esopus*ában (III. 92. sz.) találkozunk a hasonló talányfejtés irodalmi feldolgozásával. E kérdésnek rendkívül kiterjedt irodalma van, l. Köhler I. 267. 492. kkl., Jellinek, Euphorien 9. 159. l., Wesselski: Nasreddin I. 226. l. 70. sz. j., Bolte-Polívka III. 214. kkl.

A fentiek alapján megállapítható, hogy Lipli tudósvizsgálata a középkori egyetemek haszontalan vitatkozási betegségét parodizáló Eulenspiegel-típus körébe tartozik, míg a többi magyar változatot a tudós pedantéria fölött a természetes elmésség diadalát mutató cinikotai kántor anekdotakörébe sorozhatjuk.

13. A beszélő számár.

Lipli... Erfurtba ment, a' hol tudósító levelek által elhíresítette, hogy ő olyan mesterséggel bír, melly által a' szamarat olvasni taníthatja. Azonban találkozott egy gazdag ember, a' ki e' dévajságot meg akarta próbálni. Két száz tallért kívánt Lipli, felét ezeknek előre, és két hónap alatt kész akart lenni mesterségével. Megegyeztek. Száz tallérok ottan kezére fizettettek, és egy számár is hoztatott hozzája, a' mellyet ő egy istállóba zárt, és a' hová magán kívül senkit sem bótátott.

Már most egy könyvet vett Lipli magához, és minden két levele közzé szénát helyeztetett, ezt a' könyvet osztán a' jászolba tette; mihelyt a' számár a' szénát észre vette, ott nyelvvel a' könyv levelét megfordította, és a' szénát onnét kiette, ha evvel készen volt, ismét a' másik levelet fordította el, és a' midőn az egész szénával készen volt, éhségből ordítá: I, A, I, Á. Már most ezt Lipli minden nap gyakorolta vele, míg a' számár a' levél forgatását jól megtanulta. Elment osztán amaz Emberhez, a' kivel felfogadott volt, 's jelentette néki, hogy tanítványa már egynéhány magán-hangzó betűket tudna. Tsudálkozott ezen az Ember, 's egynéhány Barátjait magával híván, velek az istállóba méne.

Könyvét kezéhez vevé tehát Liplink, és a' számár eleibe tartá. Ez egész nap éhezett vala már, azért bátran forgatta a' leveleket, és a' midőn seholy

szénára nem akadott, harsányan ordítá: I, A, I, A. Nem tsudálkozhattak a nézők eleget, és a gazdag Úr úgy meg örült nékie, hogy álló helyében ismét ötven tallérokat adott az adósságból Liplinek. Ezeket magához vette ő, és ismét odább vitte sátorfáját, minekelőtte előbb a' jászolba egy tzédulát vetett volna, a' mellyre ezen szavakat írta:

— A' ki elhiszi, hogy a' számár olvasni megtanulhat, megérdemli, hogy számárnak neveztessek. (46—48. l.)

Hasonló tréfát beszél el Vas Gereben (*No még egyet ne vessünk*, 1856. 189. l. ÖM. X. 456. l.) egy török fogságba esett magyar vitézről, aki arra vállalkozik, hogy a szultán elefántját megtanítja beszélni. Magában így okoskodik: „Addig oktatom a jámbor állatot, hogy vagy az döglük meg az alatt, vagy a szultán hal meg, s időközben tán meg is szabadulhatok.“ Ugyanezt az anekdotát Martinus Antalról beszéli el a *Herkó Péter*, 4. 1896. 19. sz. 10. l.

Az a tréfa, hogy valaki ravasz szándékkal valamely állatot, rendszerint szamarat vagy elefántot, beszélni tanít, igen régi és elterjedt anekdota. Két változata van. A teljesebbet Stricker képviseli (*Pfaffe Amis*, 181—315. vs.); ennek megoldása egybevág egy keleti forrással (v. ö. Liebrecht, Germania 25. 299. l.). Ide tartozik a Lipli tréfájával összefüggő *Eulenspiegel* 29. elbeszélése (*Die XXIX. histori sagt wie Ulenspiegel zu Ertfort ein esel lesen lert, in einen alter psalter*), amely olyan pontosan egyezik Stricker költeményével, hogy közvetlen kapcsolatukban kételkedni sem lehet (Kadlec i. m. 34—35. l.). *Eulenspiegel* tréfáját Hans Sachs is feldolgozta egy elveszett mesterdalában (v. ö. Goetze-Drescher, IV. 308. l.). A másik rövidebb változat alapformája, amelyhez Vas Gereben és a *Herkó Péter* anekdotája csatlakozik, a Poggio 250. facetiájában (*Facetum hominis dictum asinum erudire promittentis*) jelölhető meg. A Poggio-féle változat került be Waldis *Esopusa*-ba (IV. 97.) s ezt dolgozta fel Lafontaine is minden különösebb új vonás nélkül az egyik meséjében (VI. 19.: *Le charlatan*). Poggiótól terjedt tovább az angolokhoz (*Mery tales and quicke answers*. 1567. 99. sz.). V. ö. Anglia 31. 500. l., Kadlec i. m. i. h., Kurz: Waldis 184. l., Semerau: Poggio 234. l. 250. sz. j.

14. Tejvásár.

Lipli... egy nap azon piacra ment, a' hol az Asszonyok a' tejet szokták árulni. Egy nagy kádöt vitetett oda, melléje állott, 's kiáltott, hogy a' kinek jó teje legyen, hozzá hozza, mert ő mind megveszi. Örültek a' tejes kofák, hogy portékájoktól olly könnyen megszabadulnak, és tsak hamar othou gazdaságaikhoz láthatnak. Verhűdtek ezért tejekkel, és Lipli mindegyikéét a' kádba töltötte. Mikor már valamennyen beléöntötték tejeiket, ekkor kérdező végtére Lipli őket, hogy adnák pintjét? A' mit érte kívántak, annak felét akarta tsak érette Lipli fizetni, arra reá nem állottak. — Jól van, — monda Lipli, — ha azzal meg nem elégedtek, én meg nem veszem; azért tsak vegye ismét kiki vissza sajátját. — Bezzeg nagy lármát ütöttek a' kofák! Egyike ennyit hozott, a' másika annyit, öszvevesztek egymással; mindenike elsöbben akarta kimeríteni a' tejet, egyike a' másikat elrántotta a' kádtól, utoljára hajba estek, korszókat, dézsákat, bögréket vágtak egymás' fejéhez, míg az ör-állók el nem szellyesztették őket. De bezzeg Lipli is elvakarodott azonban a' városból, a' hol egyébként valójában nem jó szalmára fektették volna (62—63. l.).

A Lipli tréfájának (l. még *Köcsög Muki* 10. sz.) megfelelő Eulenspiegel-fejezet: *Die LXX. histori sagt wie Ulenspiegel zu Bremen milch koufft von den landfrauwen vnd sie zusammen schütet*. Fischart (67. sz.), Hans Sachs (1546. Fab. 4. 91. 296. sz.) és Pauli (c. 644e: *Der kauft ein Zuber vol Milch*) feldolgozásából is jól ismert anekdota. V. ö. Bolte: Pauli II. 396. l. 664. sz. j.

15. Adós marad.

Lipli eltökéllette magában, hogy most saját lovat fog szerezni, 's bátor a' lövévésre elég pénze volt is, azért még is valami tsint akart e' fejébe elkövetni. Egy lőtósérhez ment azért, és a' lovak közt szélyvel nézvén, kérdé egyiknek, a' melly néki legjobban megtetzett, az árát. A' kereskedő állította, hogy száz talléron alól nem adhatná. — No már, — mondá Lipli, — ötvent mindjárt kifizetek érte, ötvennel pedig adós maradok. — Reá állott a' tósér, mivel Liplit esmérte, Lipli pedig az ötven tallérokat leszámolván, lovára ült, 's elnyargalt, minekelőtte a' tósérnek azt a' helyet tudtára adta volna, a' hol reá találhatna. Leiptzigbe utazott Lipli, és ugyan azon fogadóba szállott, mellyet a' tósérnek meghatározott. És mivel lovával nagy öröme volt, gyakortább is járt rajta sétálni. De nem sokáig látszatott öröme tartani, mert a' lökereskedőnek már hosszúnak tetszett a' költsönözés ideje, miért is utána utazott Liplinek, hogy pénzét tőle megkérje. — Ejnye Barátom, — mondá Lipli — hogy is jut eszedbe, velem olly ortzátlanul bánni, a' mikor én egy hajszálíg megállok ígéretemnek? Úgy vettem én a' lovat tőled száz talléron, hogy felét ezeknek egyszeribe leteszem, felével pedig adós maradok, meg is tartom szavamot, és felével még ezután is adós maradok. — Ezzel természet szerint meg nem elégedett a' tósér, hanem panaszra ment ellene a' Város' Eleihez. De Lipli ezek előtt is tsak így mentette magát, és mivel a' kereskedő Lipli' vallását nem tagadhatta, azt az ítéletet tette a' Tanáts, hogy Lipli ezen ötven tallérral még ezután is adós maradjon. Tele méreggel, 's bosszúval haza ballagott tehát a' megsalátott tósér, Liplinek a' deli lovat hátra hagyván. (82—84. l.)

Lipli tréfájának következő változata olvasható az egyik magyar anekdota-gyűjteményben: — Én öntől ezt a' házat megveszem, de csak az árának felét fizetem meg, a' többivel adós maradok. — Jól van, áll az alkú. — Elmulik egy esztendő, az adós nem fizet. Találkoznak egyszer egymással. — Miért nem fizet ön már egyszer? — Nem kötöttem én ki világosan, hogy a' ház árának felével adós maradok? (Hahaha: *Kétszáz adoma*, 1861. 7. l.). A *Magyar Herkó Páter* anekdotája (14. 1906. 41. sz. 7. l.) szerint egy firenzei katonatiszt hasonlóképen csapja be a' zsidó hitelezőjét. Ezt a' régi tréfát az 1532. erfurti kiadás iktatta be *Eulenspiegel* csínyjei közé: *Historie XC. Wie Vlenspiegel einem rosstücher ein pfert abkauffet vnd yhm nur das halb bezalet*. Fischart rimbe szedte (c. 86.) s Camerarius is feldolgozta (*Fabulae*, 1570. 350.). A tréfa azonban *Eulenspiegel*nél korábbi keletű, amint ez a' következő adatokból kitetszik: Poggio Fac. 164: *Vafer debitor* (Noël II. 165.), *Cento novelle antiche*, X. nov., v. ö. A. d'Ancona: *Studij*, 1880. 305. l., Pauli c. 110: *Für 26 Duckaten, 10 bar, kauft einer ein Pferdt*. V. ö. Lappenberg 140. 292. l., Bolte: Pauli II. 284. l. 110. sz. j.

16. *A vakok alamizsnája.*

Vígan lovaglott egy nap Lipli sétálni, és ismét valamely nevetséges leleményről gondolkodott, a' midőn tizenkét vak koldusok jövetgéltek eleibe, a' kik közzül az elsőnek még is valami tsekély szeme-világa vala, 's a' ki a' többieket kalauzolta. Alig sajdította meg ez Liplit tzafrangos lován, már is jelt adott a' vakoknak, és ezek kalapjaikat levévén alamizsnát kunyoráltak. Lipli, a' ki magát azontúl feltalálta, hozzájuk közelített, a' fellátónak fordítván lova' farát, 's monda a többiekhez: — Atyámfiak! ehol tizenkét forintok, térjete'k bé a' medve-fogadóba, igitatok egészségemre! — 'S ezzel tovább vágta-tott. Ezer áldást kiabáltak a' vakok utána, tsóválták a' fejek felett örömeikben süvegeiket, mert mind egyyike azt gondolta, hogy egyyik társa kezében vagyon már a' pénz. Azontúl is oda rándultak a' medvéhez, elbeszélék a' fogadósnak szerentséjüket, és tudtára adták, hogy e' nagy ajándékot nála el akarják költeni. Örült ennek a' tsapláros, bő ebédet készítettett, 's bort hozatott. Régtől fogva nem éltek szegény koldúsok így inyekre, mint most, be is vettek alkalmasint az Isten' áldásából, 's ugyan tsak szívesen ítták az adakozó Úrnak egészségét. Elégnek tartotta lenni a' lakozást a fogadás, azért a' fizetésre intette a' vakokat: örömet hajlottak erre is a' szegények és egyyik a' másikat nógatta a' pénz' előadására De a' pénz egyyikénél sem találtatván, végtére kivilágosodott, hogy mindnyájan megsalattattak. Bezzeg káromolta most leginkább a' fogadás az adakozó Urat! De ám azon ő még is megállapodott, hogy ő kárt nem szenvedhetne, és hogy mind egyyik koldus fizetés gyanánt zekéjét néki hagyja. Ebből nagy versenkezés támadott. (84—85 1)

E tréfa változatainak javarészéhez még egy történet csatlakozik, amelyben az adakozó (néha egy idegen) jótáll a zavarba jutott koresmárosnál, de csak azért, hogy őt is alaposan megtréfálja. Ennek a mozzanatnak is megvan a maga magyar mása. Tiszavölgyön Sz. magyar mezővárosban huszárok szállásolnak. Három közhuszárnak étvágya kekedik valami jó tiszai halra. Pénzüik azonban nincs. Erre az egyyik huszár egy csomó halat vásárol egy öreg halásznál azzal, hogy majd a tisztelendő úr fogja kifizetni. Bemegy a huszár a paphoz, a halász a tornácon várakozik. Bent azt mondja, hogy szerencsétlen öreg apja elméjében megháborodva szüntelenül a halat emlegeti. Távozik a huszár s belép az öreg halász a paphoz, aki rögtön imádkozni kezd, majd oktató szavakat s megnyugtató beszédet intéz hozzá. A halász türelmetlenül hallgatja az érthetetlen prédikációt s közben egyre kéri a hal árát. A nagyothalló pap azonban halált ért s erre újból imádkozni kezd, majd inti, hogy ne elméledjék szüntelen az elmulásról. Az öreg erre bosszúsan tör ki, hogy ne imádkozzék érte, hanem inkább fizesse ki a potyka árát. Csak ekkor derül ki, hogy mindketten áldozatul estek a huszárok gonosz tréfájának. L. ezt az elbeszélést a következő gyűjteményben: *Huszár-humor az utcán, kaszárnijában és háboruban.* Összegyűjté a Rökkant Huszár. Bp. 1878. 153—157. l. Ugyanennek népies feljegyzését közli a MNGv. X. 19. sz. 137. l.: *A csaló vándorló legények.*

Liplinél s forrásában, az *Eulenspiegel* 71. történetében (*Die LXXI histori sagt wie vlenpiegel XII blinden gab XII guldin als sie meinten, da sie fry vff zerten, vnd vff das letst gantz vbel bestunden*) ez a két mozzanat együtt szerepel, a második más motívumokkal még körülményesebben elbeszélve, mint a magyar változatokban. Ez a valamikor önálló két részlet meglehetősen korán egyesülhetett, mert már Cortebarbe trouvère ó-francia fabliaujában együtt találjuk őket (v. ö. Bédier: *Les Fabliaux*. 1895. 447. l., Montaignon-Raynaud I. 70. l., Bar-

bazan III. 598. 1.). Ebben a régi francia versben azt olvassuk, hogy egy vándordiak a Compiègnebe vezető uton három vakkal találkozik s azt mondja nekik, hogy alamizsnául fogadjanak el tőle egy bizánci pengőt. Azok kinyújtják kezüket s a diák zörgeti a pénzét, valóságban azonban semmit sem ad nekik. Mindenik vak azt hiszi, hogy a másik vágta zsebre a pénzt. Compiègneben betérnek a vendéglőbe, vígnak lagnak s jól töltik az éjszakát. Amikor másnap reggel fizetésre kerül a sor, kitűnik, hogy egyiknél sincs az alamizsnául kapott bizánci pengő. A diák, aki nyomon követte a vakokat s maga is ugyanabba a vendéglőbe szállt, segítségére siet a vakoknak s megnyugtatta a korcsmárost, hogy a közeli klastrom papja érte és a vakok adósságáért jótáll. A korcsmáros belenyugszik ebbe, a vakokat elengedi s a diákkal a klastromba megy. Itt a lóköttő megfog egy papot, aki éppen misézni készül, s elmondja neki, hogy a vendéglős, akinél az éjszakát töltötte, megháborodott és szeretné, ha érte imádkoznék. A pap megígéri ezt s a diák a vendéglőstől is búcsút véve eltávozik. Mikor aztán mise után visszatér a klastromba s a pénzét követelő vendéglős megjelenik nála, igazolva látja, hogy a korcsmáros valóban eszelős. Az mind hiába tiltakozik a vád ellen. Végül is megkötözik s kedvét veszti, hogy tovább is a paptól követelje pénzét.

Mindkét mozzanat igen kedvelt tárgya volt a régi mulattató irodalomnak. a) A vakokról szóló elbeszélést már 1350-ben feljegyezte Konrad Derrer augsburgi tanító (v. ö. Ztschr. des Hist. Ver. f. Schwaben u. Neuburg, 21. 95. l. 13. sz.). A XV. sz. híres olasz tréfamesterének, Gonnellának, csínyjei közt is szerepel (Wesselski: *Gonnella*. 1920. 20. sz.). Idézhetjük még a következő nevezetes helyeket: Pauli c. 646. (Eu. neve nélkül), Hans Sachs: *Eulenspiegel mit den zwölf Plinden*, 1547. Fab. 4. 176. 348. sz., Sacchetti nov. 140. — b) E. Kadlec. i. m. 47—54. lapjain a becsapott korcsmáros mozzanatának következő feldolgozásait említi: Stricker: *Pfaffe Amis*, 2043—2472. vs., Villon: *Repeues franchises*, l. 261—348. vs., Morlino XIII. nov., Straparola: *Piacevoli notti*, XIII. Bologna 1898. II. 250. l. stb. Siciliában és Máltában ma is élő tréfa, v. ö. Wesselski i. m. 128. l. L. a további adatokat: Goetze-Drescher: Hans Sachs, IV. 176. l., Dunlop-Liebrecht 208. l., Bolte: Pauli II. 396. l. 646. sz. j.

VI.

Közelkorú Eulenspiegel-anekdoták.

Ebben a fejezetben az utolsó félszázadból négy olyan magyar anekdotát idézünk, amelyek magyar szereplőkkel és magyar környezetben történő cselekvényükkel az eredetiség csalódásba ejtő látszatát keltik. Az anekdota bámulatosan könnyen asszimilálódó sajátságát vehetjük észre rajtuk, amikor megállapítjuk, hogy tulajdonképpen Eulenspiegel magyarrá hasonult változataival van dolgunk. Be van bizonyítva azonban, hogy az Eulenspiegel-népköny is csak adoptálta e nagy utakat megtett vándortárgyakat, s így igen jellemző példáát

kaniuk bennük az anekdota rejtélyes, minden vonatkozásában soha fel nem fedhető bonyolult életéneik.

17. *A ló nem mászik a fára.*

Lovat árult a cigány, mely külsőre igen tetszetős volt. Alkuba bocsátkozik vele valami városi ember. — De cigány meg ne esalj, hanem megmondod, ha hibája van a lovadnak, különben itt a vásárbíró, meg a kaloda. — Nincs ennek semmi hibája, — bizonyítja a rajkó, — csak kútba nem néz, fára nem mászik és vasat nem eszik. — Hisz énnekem nem is kell, hogy a kútba nézzen, madárfészket se akarok vele szedetni, enni pedig zabot kap nálam, nem patkózeget. — Megalkudtak, kezet adtak, a cigány eltette a pénzt. Hát, amint megindul a vevő, akkor veszi észre, hogy a ló vak. De hisz a cigány megmondta, hogy nem néz a kútba. Megy vele odább, egyszer csak hídhöz érnek: amint a paripa meghallja a lábai alatt dobogni a pallót, egyszerre visszarugaskodik és semmi könyörgés, ütés, verés rá nem bírja kényszeríteni, hogy a hídon átmenjen. Ugy kellett a yizen keresztül gázolni vele. Megmondta a cigány, hogy fára nem mászik. Végre fel akarják kantározni, s akkor sül ki, hogy a paripa nem enged zablát tenni a szájába. Ezt is megmondta a cigány, hogy vasat nem eszik. Mit tehetett a jámbor vevő? Addig járt, míg ő is rászédhetett vele valaki mást.

Ezt az anekdotát Jókai gyűjteményéből (*A magyar nép élce szép hegedűszóban*, 1907. 182. l.) idézzük. Ugyanő *A kupec lova* címen az 1854. évi *Országos Nagy Naptárban* (193. l.) és az 1857-ben megjelent anekdota-kiadványában (*A magyar nép adomái*, 209. l.) is elbeszéli. Legrégibb magyar nyelvű előfordulása, tudomásunk szerint, *Susztér Lapli* tréfái közt található (49. l.: „egyéb hibája nintsen, hanem hogy a fákön keresztül nem ugrik“). Még a következő magyar előfordulásait ismerjük: 1. *Pesti kal.* 1818. — 2. Dvorzsák János: *Adomák és veszemék.* 1903. 6572. sz. — 3. Dömötör Sándor: *Cigányadomáink.* Ethn. XL. 1929. 95. l. 186. sz.

Eulenspiegelhez az 1532. erfurti kiadás 89. históriája kapcsolta (v. ö. Lappenberg 291. l.), de jóval korábbi eredetű nála. A középkorba visszanyúló *Mensa philosophicab* (1602. kiad. IV. 12. 218. l.), Bebel facetiái (1508. l. c. 33.) közt és Pauli gyűjteményében (1522. c. 112.) majdnem azonos szöveggel olvasható. Bebel így adja elő: „Quidam emens equum, quaesivit a venditore an valeret? Respondente uenditore, ualere. Quaesivit, cur venderet? Respondit ille, quia, nimis comederet, quem ipse pauper aegre aleret. Quaerente uero emptore de aliis malis habitudinibus, respondit uenditor, Nullam aliam habere, quam quod non ascendat arbores. Cum autem emptor domum rediret, atque equum omnes mordentem uideret, dixit uerum esse quod nimis comedit. Posthac ueniens ad ligneum pontem, non potuit equum compellere ut transiret pontem, inde inuenit equum non ascendere arbores.“ A középkori predikációs gyűjtemények is emlegetik, pl. a *Scala celi*, 1489. 127a. Laskai Ozsvát lejegyzésében kétszer olvasható: a *Quadragesimale Bigae Salutis* predikációs gyűjteményében (Hagenau 1506. serm. 33. S. Közli Katona Lajos, Ethn. XI. 1900. 191. l. és Timár Kálmán, Ethn. XXI. 1910. 50. l.) és csekély szövegbeli eltéréssel a *Sermones Dominicales* 119. sz. predikációjában (Hagenau 1498. Sermon. 119. E. Közli Timár Kálmán a fent id. helyen). Temesvári Pelbárt szintén utal rá a

Pomerium (*Quadrages. P. II. Serm. 31. R.*) egyik predikációjában: „sicut quidam dicunt quod equus talis non ascendit arborem et huiusmodi.“ Hasonló lóvásárlással találkozunk Marie de Francenál (Warnke: *Die Quellen d. M. de Fr. 37. l.*) és Arlottónál (Wesselski: Arlotto, I. 29. l. IX. sz.). Az idézett helyeken kívül l. még: Köhler: *Kl. Schr.* III. 70. l., Wesselski: *Bebel I. 133 l. 33. sz. j.*, Bolte: *Pauli II. 285. l. 112. sz. j.*

18. Szagért hang.

Szatmáron történt. A 48 előtti boldog években téli vásárra jött be a vidéki szegény ember. Dél körül a „Károlyi“-ház című vendéglő udvarára került, hol is a konyhában keresett egy kis helyet, míg eszik. Senki sem lévén ott, igen száraz és kemény kenyerét a konyhában párolgó étel gőzre tartá, hogy puhulna: midőn a vendéglős betoppan s bősziúten kérdi, mit tett? — Kemény kenyereimet tartám kissé a gőzre, puhulás végett. — Jól van, fizet ezért egy garast. — De uram! Hisz nem veszi úgy is semmi hasznát az elpárolgó gőznek! — Mindegy; én itt bért fizetek, jogom van megfizettetni mindent!... Jöjjön velem a bíróhoz. — A bíró az áldott jó öreg Jenei bácsi volt. A vendéglős elmondá panaszát, követelését. — Így történt-e ez? — kérde Jenei a szegény embert. — Így biz az bíró uram. — Akkor tegye le a garast! — A szegény ember számtalanszor összehajlított kendőjéből kivész egy garast s átadja. A bíró kezébe veszi és szól: — Na vendéglős úr! Nézze: itt a garas!... Itt a garas!... Itt a garas!... — mindannyiszor az asztalra ejtve azt... S midőn a vendéglős egész önelégülten nyulna utána, Jenei visszaadja azt a szegény embernek, mondván: — Tegye el; az étel gőzéért a garas pengése a fizetés... Kvitt!

Közölve a *Mátyás Deák* c. élelclapból, III. 1874. 8. sz. 32. l., ahol *A régi jó időkből* címen van feljegyezve. Szintén Jeney Györgyről, a mult század 30-as éveiben Szatmár városának főbírájáról, beszéli el Tóth Béla: *MA. V. 45—46. l.* (Nagy György közlése után). Névtelen szereplővel illetőleg cigányanekdotaként még a következő előfordulásait ismerjük: 1. *Váti kal.* 1804. 5. sz. — 2. *Budai kal.* 1806. — 3. *Garam: Nem úgy van most.* 1860. 145. l. — 4. *Az Üstökös XI. k.* 1862. 190. l. 24. sz. — 5. *Mátyás Deák IV.* 1875. 26. sz. 104. l. (a paraszt a gyógyszer szagáért a bankó szagával fizet). — 6. *Herkó Páter VI.* 1898. 50. sz. 4. l. — 7. *U. az VII.* 1899. 48. sz. 7. l.

Az ellenfelén mindig elmésen felülkerekedő Eulenspiegel jellemző tréfája: *Die LXXX. historie sagt wie vlenspiegel den wirt mit den klang von den gelt bezalt.* Eu. türelmetlenül várja a megrendelt ételt, de a vendéglős késik vele. Mikor végre feltalálja, Eu. azt mondja, hogy már nem kell, mert jóllakott az étel szagával. A vendéglős követeli az étel árát, mert ha jóllakott az illatával, annyi mintha evett volna belőle. Eulenspiegel ekkor egy pénzdarabot dob a padra s kérdi a vendéglőstől, hogy hallotta-e a hangját. Amikor ez igent mond, elteszi a pénzt s azt mondja, hogy az étel szaga a pénz csengésével ki van egyenlítve. E nyilván indiai származású történet keleti eredete mellett több párhuzam tanuskodik (v. ö. Benfey: *Pantschatantra I. 37. §. 127. l.*, Liebrecht: *Zur Volkskunde*, 32—33. l.). Az étel illatának kiegyenlítése a pénz hangjával már *Eulenspiegel* előtt olvasható a *Cento novelle antiche* (XIV. sz.) 9. novellájában (v. ö. d'Ancona: *Studij.* 1880. 304. l.)

és a *Cent nouvelles nouvelles* (1462.) c. francia gyűjtemény egyik elbeszélésében (v. ö. Studien zur vergl. Lit.-gesch. II. 19. l.). Megtaláljuk Paulinál (c. 48.), Hans Sachsnál (1547. Fab. 4. 198. 366. sz.) és ismeretes a Rabelais feldolgozásából is (*Gargantua*, 3. c. 37. V. ö. Toldo, *Revue des études Rabelaisiennes* I. 1903.). L. a további adatokat: Köhler: *Kl. Schr.* III. 18. l., Chauvin: *Bibliogr. d. ouvr. arabes* 158. l., Wesselski: *Euphorion* XV. 1908. 7. l., Bolte: Pauli II. 268. l. 48. sz. j.

19. Borvásár.

Nevezetes deák volt a p-i kollegiumban Vas Mihály az ő jóízű csínyjeiről. Egyszer diák pajtásait tartotta jól négy garasért borral. Nem volt a három tagból álló (diák) társaságnak több pénze, mint négy garasa. — Hej pedig beh ihatnám! — dalolták kedvetlenül. — Adjátok ide azt a négy garast, hozok én bort. — Bolond vagy? Négy garas ára nem elég együnknek sem a félfogára sem. — Csak adjátok ide azt a négy garast. — S megkapván a négy garast, felvette a felleghajtó köpönyegét s elment a piacra, ahol az edényes kofák ültek és megvásárolt ott két egyforma cserépkannát. Épen elég volt rá a négy garas. A két kannát bekapta a köpenyeg alá s ment egyenesen egy kocsmába. — Koresmáros úr: mérje tele nekem ezt a kannát. — Az tele mérte. — Hány itce ez és mivel tartozom? — kérdé Vas Mihály, mialatt már bevette vissza a köpönyege alá a tele kannát. — Három itce és fizet érte az úr negyvenöt krajcárt. — Negyvenöt krajcárt? Hm! De nekem nincs, csak tíz krajcárom. — Hát akkor minek méreti tele az úr azt a kannát? Hol hallott tíz krajcárért három itce bort? No csak töltse mindjárt vissza. — Mit tehetett szegény Vas Mihály: visszatöltötte a bort s elszontyolodva hagyta ott a koresmárost. — No fiuk: itt a bor, igyatek! — Csakugyan bor! Teljes három itce! — Hogy esináltad ezt Miska? — Nagyon egyszerűen. Az egyik kancsót megtöltöttem sárgás vízzel, osztán mikor a koresmáros azt mondta, hogy töltsen vissza a bort, hát kivettem a köpönyegem alól a vizes kannát s visszaöntöttem neki a söntésbe a vizet.

Közölve *Az Üstökösből*, XXXII. évf. 1889. 1661. sz. 8. l. Ugyanott az V. k. 1860. 60. l. 8. sz.-ban olvasható anekdotában a „furfangos baka“ fogadásból hasonlóképen csapja be a fűszerest: a spirituszt kicseréli a vízzel telt üveggel. Lipli is elköveti ezt a csínt (20. sz.). A Lübecki fogadós gőgje és elbizakodottsága, hogy őt senki be nem csaphatja, arra készíti Eulenspiegelt, hogy borsót törjön az orra alá. Két kantát rejt köpönyege alá, egy üreset és egy vízzel telit. Azután az üreset megtölteti borral s köpönyege alatt a kancsókat kicseréli. Majd alkudozni kezd a fogadóssal, s nem akarja kifizetni a bor árát, mert igen drágának találja. A koresmáros megharagszik, elveszi tőle a kancsót, s a nélkül, hogy észrevenné Eulenspiegel csalását, a vizet visszaönti a borba. Eulenspiegel, ki célját elérte, a kancsó borral eltávozik. (*Die LVII. histori sagt wie Ulenspiegel den Weinzeppfer zu Lübeck betrog, als er im ein kanten wassers für ein kanten weins gab*). A francia *Repeues franchises* középkori költemény hasonló tréfát beszél el Villonról (l. 413—451. vs.) s az esetet egy ónémet schwank is ismeri, v. ö. Keller: *Erzählungen aus altdutschen Handschriften*. Lit. Ver. 35. 104. kkl., E. Kadlec i. m. 43—45. l.

20. *Az ördög és a fiskális.*

Egy luteránus atyafi rendkívül szeretett volna az ördöggel ismeretséget kötni. S ez egy alkalommal — meg is jelent neki épen országos vásár alkalmával.

Egy asszony koca-malacot vett, lábánál fogva húzta, de nem bírt vele sehogyan se, végre nagy bosszúsán szabadjára ereszté a madzagot, mondván:

— Vigyen el az ördög!

— Hallod, ördög? Emlegetnek!

— Eh, ne bánts, nem szívből mondja.

Amott egy napszámos evődik a feleségével, az is azt mondá végül:

— Eh, hát vigyen el az ördög!

— Hallod ördög, megint emlegetnek!

— Eh, ne bánts, nem szívből mondja.

Alig hagyják félbe, jön ki egy szegény ember a fiskálistól, nagy fejszóvalva, aligha a pöre nem vészett el neki... vissza se néz, csak a kezével int hátra:

— Vigyen el az ördög!

— Hallod ördög, megint emlegetnek.

— Dejszen, barátom, ezt már elviszem ám, mert ez tiszta szívből mondja.

Közölve a *Herkó Páter* II. 1894. 4. sz. 13. lapjáról. Régóta ismerjük: Bornemisza Péter már a XVI. században említi, *Postilla*. Sempte 1578. IV. r. 903. l., v. ö. Ung. Jahrbücher I. 245. l. Abraham a S. Clárára hivatkozva (*Judas* I. 203. l.) Weber nyomán (XI. 34. l.) Aszalay József szintén elbeszéli a *Szellemi omnibuszában*, III. 332. l. Vas Gerében is céloz rá *A nemzet napszámosai* c. regényében, ÖM. IV. k. 254. l.

Ez a tréfa az 1532. erfurti kiadásban tapadt Eulenspiegel nevéhez (Hist. XCVI.) s így került a Fischart rimes feldolgozásába (1572. c. 91.). Szintén azon Eulenspiegel-elemek közé tartozik, amelyek jóval idősebbek a népkönyvnél. Legrégebbi előfordulása Heisterbachi Caesarius cisztercita szerzetes (1180—1240.) *Diversarum visionum seu miraculorum libri VIII.* c. munkájában olvasható (A. Meister kiad. 1910. Lib. 2. c. 17. 90. l.: *De advocato, quem Diabolus vivum rapuit, dum iret facere exactionem.* L. németül Wesselski: *Mönchsleben*, c. XXXVI.). Említi még Herolt: *Promptuarium*, M. 3., elbeszéli Pauli c. 81: *Wie der Tüfel ein Statknecht holt*, feldolgozta Hans Sachs: *Der Procurator* 1537. Fab. 3. 179. 78. sz. és Langbein: *Gedichte* II. 203: *Der Advokat u. der Rotmantel*. V. ö. Bolte: Pauli II. k. 277—278. l. 81. sz. j.

VII.

Összefoglalás.

Eulenspiegel már a XVI. század óta benne él a magyar köztudatban. Tréfáinak szórványos nyomai anekdotairodalmunkban három évszázad óta napjainkig követhetők. Összegyűjtött adataink szerint, amelyek azonban nem terjeszkednek ki az utóbbi évtizedek ifjúsági átdolgozásaira, a következő *Eulenspiegel*-históriák magyar változatairól tudunk:⁴³

⁴³ A római szám az *Eulenspiegel*-históriák sorrendi fejezetére utal. A: Andrád anekdotái. K: Kónyi Democritusa. L: Suszter Lipli. A mellettük levő arabs szám az illető könyv szakaszát jelöli. Sz: a fenti szövegben közölt anekdoták sorrendi száma.

I:L. 1. — III:L. 5. — VI:L. 24. — IX:K. I. 63. Sz:5. — X:K. I. 33. Sz:2. — XVII:K. I. 51. Sz:4. — XIX:L. 5. — XXVII:Sz:1. — XXVIII:L. 10. Sz:12. — XXIX:L. 11. Sz:13. — XXXII:L. 12. — XXXIII:L. 13. — XXXV:K. I. 42. Sz:3. — XXXVIII:L. 18. — XL:L. 14. — XLIII:L. 16. — XLVII:L. 22. — XLIX:L. 16. — L:K. I. 122. Sz:7. — LIII:L. 17. — LVII:L. 20. Sz:19. — LVIII:L. 9. — LX:L. 14. — LXI:A. I. 360. Sz:10. — LXII:L. 2. — LXIII:L. 21. — LXX:L. 15. — LXXI:L. 19. Sz:16. — LXXIII:K. II. 2. Sz:8. — LXXVIII:L. 13. — LXXX:Sz. 18. — LXXXV:K. I. 70. Sz:6. — LXXXVI:L. 24. — LXXXIX:Sz. 17. — XC:L. 19. Sz:15. — XCII:A. I. 73. Sz:9. — XCIII:L. 25. — XCVI:Sz. 20. — XCVII:A. II. 46. Sz:11. —

E szerint tárgyalásunk 37 Eulenspiegel-história 110 magyar változatát foglalja össze.

Végül még az Eulenspiegel-névre vonatkozó magyar adatokat csoportosítjuk. Eulenspiegel nevét először Bornemisza Péter írja le 1578-ban az *Ördögi Kísértetekről* szóló munkájában. A tőle említett Trágár Balázs az eulenspiegel alak XVI. századbeli első magyar formája. Kónyi János 1782-ben Eulenspiegel Tillinkónak kereszteli el s ez a név a népmeséinkben is sokszor felbukkan (pl. MNGy. IX. 40. sz.). Szaller György pozsonyi tanár 1794-ben magyarul a közkeletű Bolond Istók névvel helyettesíti a német Eulenspiegel⁴⁴ s a mult század elején Holosovszky Imre a Liplj nevet találja ki megfelelőjének. Jókai Mór 1856-ban *A magyar nép adomái* c. gyűjteményében „Csalóka Péter kalandjai“ összefoglaló névvel olyan tréfasorozatot beszél el, amely tele van Eulenspiegel-motívumokkal,⁴⁵ majd *A magyar néphumorról* írt akadémiai székfoglaló értekezésében⁴⁶ Csalóka Pétert a német Eulenspiegel „valódi pendantja“-nak, „társalakjának“ nevezi. A „Csalóka“ nevet bizonyára nem Jókai találta ki, hanem — mint maga mondja — még gyermekkorában a népmesékből ragadt meg emlékezetében. E név régi magyar népies származását igazolja Veresmárti Mihály 1639-ben elbeszélt Eulenspiegel-tréfája is, amely a német kópé szerepében végig „Csalóká“-t emlegeti. Az Eulenspiegel névnek ismerjük még a Bohó Misi és a Köcsög Muki magyar változatait. A ponyvára került Eulenspiegel ezeken a neveken folytatta csínyjeit s hódította meg a magyar nép fantáziáját.⁴⁷ Adatainkból látható, hogy az idegen hangzású Eulenspiegel egy pillanatig sem tudott megtelepedni nálunk, ellenben különféle magyar neveken sűrűn találkozunk vele irodalmunk multjában. Láthatólag igen közel férközött érdeklődésünkhöz s kedélyvilágunkhoz is.

⁴⁴ V. ö. Kardos Lajos, Ethn. XXIII. 1912. 177. l.

⁴⁵ Benedek Róza, Ethn. XXII. 1911. 76. l.

⁴⁶ ÖM. 96. k. 329. l. L. még *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*. I. k. 345. l.

⁴⁷ V. ö. Tatár Péter: *Bohó Misi élete és csínyjei*. Pest, Bucsanszky A. 1870. — *Köcsög Muki csodálatos és bámulatos kalandjai, csínyjei és bolondságai*. Bálint Lajos kiadása. Bp. Kálmán M. és Tsa, 1898 (16 elszíntelenedett Eulenspiegel-tréfa 32 lap terjedelemben).